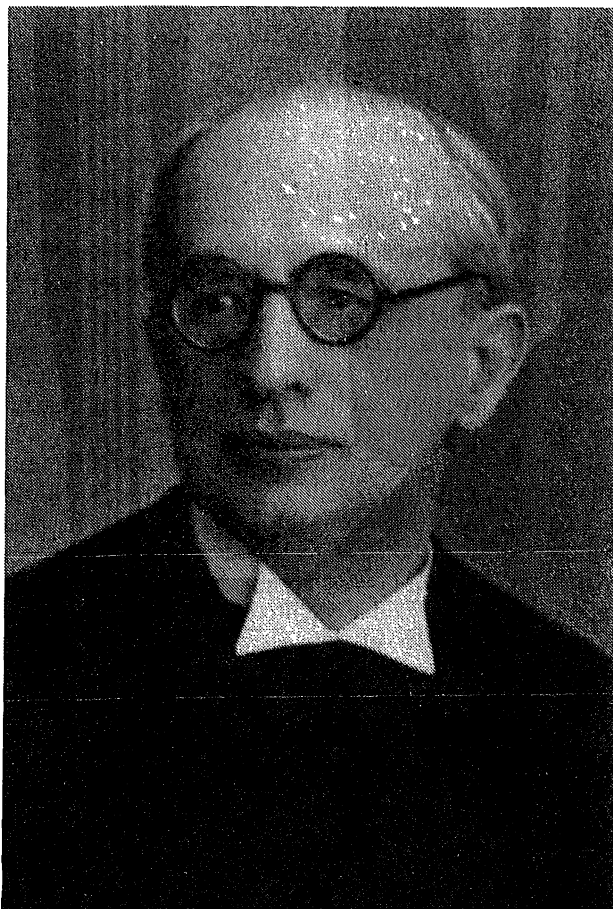

Ravasz László

1882–1975

...aki „**ÚTKÖZBEN**”¹ volt...

„Ravasz Lászlóról csak úgy lehet igazán méltó módon írni, ha minél gyakrabban őt magát engedjük szóhoz jutni.”² Ez a megállapítás ma is figyelmeztet és kötelez. Róla csak vele együtt lehet írni, nélküle nem, és nem is szabad. Életét és munkásságát csak úgy érthetjük meg, ha megpróbálunk az ő szemüvegén át nézni és látni. Ez a szemüveg az „emberélet útjának”³ előre-

---

¹ Az *Emlékezéseim* (Budapest 1992) c. önéletrrásának tőle származó nagybetűs kifejezése. 111.

² *És lőn világosság*. Emlékkönyv. 1941. Vasady Béla: *A theologus Ravasz László*. 59.

³ Az *Út* kiadásában 1924-ben megjelent, beszédeket, cikkeket, előadásokat tartalmazó kötet címéből való, melynek előszavában ezt írja: „Az, hogy címül vettem ezt a sort, nem jelent egyebet, csak hogy ebben a könyvben is életem nagy látásai, örömei és fájdalmai, egy láthatatlan világ örök színjátékának apró jelenetei foglalják. Ez az a világ, melyben zarándoklásom homokórája lejár. Az arányok változnak, a jelentések átalakulnak, előlép, ami rejtve volt, s amibe máskor

haladásával együtt változott, változott a látása. Ezért a következőkben helyet kapnak azok az önvallomások és megnyilvánulások, amelyek az ő vallásos lelkületéről, hitéről, erkölcsi hevületének sajátos hőfokáról, szolgálati és missziói szenvedélyéről, helyzetértékeléseiről, fejlődéséről s a mindebből táplálkozó életút kibontakozásáról vallanak. Ahogy időben távolodunk egy lezárt élettől és életműtől, egyre inkább fenyeget az a veszély, hogy a ma mérlegén próbáljuk azt lemérni, a mai gondolkodási rendszerbe próbáljuk behelyezni. Egy ilyen próbálkozásban nincs semmi az a túl korai megállapítás, hogy „nem értem őt”.

Ravaszt megérteni csak az ő korában lehet. Valahogy így: „Amikor nagy volt körülöttünk a sötétség s a tisztázatlanságok és bizonytalanságok kínzó tudata szorongatott mindnyájunkat, szólott az Úr hozzánk az igehirdető és a pásztor, a nemzetépítő és egyházkormányzó, az író és a bölcselő, a lélekbúvár és a theologus Ravasz László beszédein, írásain át – és lőn világosság.”⁴ Ezt a világosságot, melyet ő visszatükrözött, csak korának, jelenének valóságszövetében láthatjuk meg. Ravasz maga irányítja erre a szemlélődő tekintetet, nem rejtőzik el ez elől a kutatás elől, de szinte felkínál egy nézőpontot, amit a mában hálásan kell vennünk és ebből a szempontból kell őt néznünk. Ez pedig az önmagával való őszinte szembenézés, önmagának vállalása és életének Isten elé állítása. Az emlékezéseiben eseményekről és gondolatokról ír, „amelyek megtörténtek és megfogamzottak. Beleléptek a van és kell létformájába és most már nem lehet meg nem történetké, el nem gondoltakká tenni. Le lehet tagadni, meg lehet csúfolni, helyeselni, vagy elvetni, de nem lehet a valóság szövetéből kitisztítani, mint egy pecsétet. Nem egyszerű elbeszélés ez: újrადöntések ezek alapvető kérdésekben és felelősségvállalás a döntésekért. Ugyanakkor csendes penitencia mindazért, amit elmulasztottunk vagy rosszul csináltunk. Mikor egy világ omlik össze és új születik: az emberi existencia eltévesztett utak és elmulasztott alkalmak szövődéke lesz... Így jutunk el addig, amit önmagunknak tartunk, amire azt mondjuk: ez voltam én; amit újra megtennék, akárhány alkalom adódnék arra, hogy másként cselekedjünk vagy másként szóljunk... Tudom, hogy tetteinkért felelősséggel tartozunk Istennek. A történelem ítéletét felemelt fővel várom; Isten ítéletét arcra borulva hordozom abban a reménységben, hogy irgalmas lesz hozzám. Azért, Aki érettem is meghalt a kereszten. A végső szó Istené, a kegyelem dönt.”⁵ Ezzel a tőle kapott örökséggel, ezzel a világító fáklyával a kézben és a gondolatban indulunk vele együtt az ő „emberélet útján”, vele látni és azt, amit látat, meglátni, vele tanulni és azt, amit tanít, megtanulni.

1. Az „emberélet útjának” kezdetén (Születése, családja, indulása)

1.1. Bánffyhunad, 1882–1896

1882. szeptember 29-én született Bánffyhunadon, Ravasz György és Gönczi Róza második gyermekeként. Két testvére volt. Nővére Bella, aki egy évvel idősebb, és öccse György, kettővel fiatalabb. Szülei kelementelki székelyek voltak.

Származásukra nézve a Ravasz ág, habár oklevéllel nem igazolható, a korondi lőfő székelektől indul. Ravasz György, László édesapja volt az első a családban, aki a tanulást kapta örökségül. A Gönczi család, melyet eredetileg Szabónak hívtak és Rákóczi György adományozott nekik nemességet, Göncről származott. Édesanyja kelementelki pappleány volt, és anyai ágon sok nemzedéken keresztül református lelkipásztor leszármazottja.

---

beleltűdünk, eltűnik. Megvannak e világnak mélységei és magasságai, örvényei és tisztásai, halálos veszedelmei és boldog elragadtatásai. Ezekre a dolgokra figyeljenek, s ne arra az emberre, ki ebben a csodálatos világban futott, botlott, szármával és megült.”

⁴ *És lőn világosság*. Emlékkönyv. Előszó. 5.

⁵ *Emlékezéseim*. 148.

Kelelmentelkérő 1881. augusztus 15-én került a székely házaspár Bánffyhunyadra. Ravasz György az akkor megnyílt gazdasági felső népiskola tanítói állását foglalja el. Ebben a később polgári iskolává átalakult, nyolc fiú- és nyolc leányosztályt magában foglaló tanintézetben kezdte meg a még hat évet be nem töltött Ravasz László tanulói pályáját. Nyolc évig tanult édesapja iskolájában. „Az iskolai tanulás semmi munkát nem adott a polgári iskola magasabb osztályáig. A tankönyvemet még szeptemberben végigolvastam, a leckét a magyarázatból megtanultam, az írásbeli feladatokat otthon egykettőre összeütöttem. Ez bizony nem vált javára az előremenetelemnek. Kezdtém bizonytalankodni az adatokban, romlott a felelőkészségem, hasalтам és csavargattam az eszem.”⁶ Ez az észcsavargatás, még ha az emlékezővel ellentmondásban látszik is lenni, hasznára vált. Nagyon sokat olvasott. „Petőfit elnyűttem, Tompa összes költeményeit elolvastam 12 éves koromra, s mire a polgári iskolát elvégeztem, kész voltam a Gyulai-féle Vörösmarty-kiadással is. Lehet, hogy korán volt; de baj-e az, ha az ember gyermekkorában a Deák Ferenc térdén ül és az ő beszélgetéseit hallgatja? Ezt a korszakot betetőzte két történeti mű: Jókaitól Magyarország története regényes rajzokban és P. Szathmáry Károlytól: Az emberi művelődés története.”⁷ Így a maga észcsavargatásával és tekintélyes olvasottságával nem véletlen, hogy 1896-ban, a millenniumi ünnepekre készülve, IV. polgárista korában, már a könyökén jött ki az „iskola legjobb tanulójának a beszéde”.⁸ Mire a bánffyhunyadi szakasz végére ér, már át tud tekinteni a maga és világa történetéből 10 egész esztendőre. Annak, hogy polgári iskolát végzett, sok hasznát látta. „A reális tárgyakból többet tanítanak a polgári iskolákban és gyakorlatiasabban. A latint Hunyadon magánúton tanultam”,⁹ előbb a helybeli református káplántól, majd a plébánostól.

1.2. Székelyudvarhely 1896–1900

1896 szeptemberétől a székelyudvarhelyi kollégiumban tanul. Hogy miért esett a hét erdélyi kollégium közül a távolinak tűnő székelyudvarhelyire a választás, abban „főképpen az volt a döntő, hogy az udvarhelyi főgimnázium igazgatója édesanyám testvére: Gönczi Lajos volt, s akkor ment oda helyettes tanárnak s egyben az internátus felügyelő tanárának egy másik közeli rokon, Ravasz Árpád... Nem volt fogalmam arról az ajándékról, hogy országos viszonylatban is annak a nemzedéknek két igen kiváló pedagógusa legközvetlenebb szomszédságában élek.”¹⁰ Udvarhely és kollégiuma mélyen ivódott a serdülő Ravasz Lászlóba.

Mindig hálával gondolt az alma materre és tanítóira. „Szegény volt ez a lelki anya, a világtól távol eső, szükségét látó, mint a legtöbb odajáró fiúnak az édesanyja s az enyém is; de nagyon szeretett és lelkét adta nekünk... Gönczi Lajos önfeláldozó nemessége, Ravasz Árpádnak a gyermekek pásztori gondozásában való művészete, Fejes Áron előkelő ízlése, Szabó András vasszorgalma és munkalendülete, Solymossy Endre áthevítő páthosza hatalmába kerített.”¹¹

A középiskola elvégezte azt a feladatát, amire vállalkozott: „adott egy nemzeti szellemű, történeti ismeretekben fundált általános műveltséget, előkészített az egyetemi tanulmányozásra”.¹² „Ha van székelység és van bennem székelység, azt Udvarhelyt találtam meg s Udvarhelyt rögződött belém.”¹³ Itt élte át azt a kort, amit a magyar felvilágosodás „utolsó hullámverésének” nevez. „Ez azt jelentette, hogy az egyházi keresztyénség intézmény volt, de nem személyes élő hit... A református egyház elég erős volt arra – különösen egy kis alátámasztással a nemzeti eszme részéről –, hogy fenntartsa önmagát mint tisztességes közjogi intézmény és kedves, hagyomá-

⁶ *Emlékezéseim.* 33.

⁷ Uo. 35.

⁸ Uo. 36.

⁹ Uo. 47.

¹⁰ Uo. 39.

¹¹ Uo. 57.

¹² Uo. 58.

¹³ Uo. 41.

nyos kultusz a szokásos szertartásoknak eleget tettünk, de személyes hittapasztalatokhoz sohasem jutottunk.”¹⁴

Még az V éves gimnazista korában Udvarhelyen történt konfirmáció alkalmával sem, amikor „a szertartást maga a lelkipásztor hajtotta végre, de oly hihetetlen távol állott tőlünk, akár a dalai láma. Vallásos élményeim a középiskolában nem voltak”.¹⁵ A főgimnáziumi emlékei közül érdekes az iskola iránti ellenszenv, „ami akkor lett tudatossá, mikor érett fővel felállítottam azt a félig tréfás, félig komoly tételt: az iskola akadálya a tanulásnak. Minden igazi tudás iskolán kívüli szerzemény. Persze hogy paradoxon ez az állítás, de a legtöbb paradoxon: axióma, sarkigazság inkognitóban. Én az iskolában is az iskolán kívül éltem mert a kollégiumban a mindennapi leckén igyekeztem átesni, hogy zavartalanul dolgozhassak magamnak.

Pályamunkák, önképzőköri felolvasások és beszédek készítése, nagy művek elolvasása és a róluk való beszámoló volt ez a magam munkája.”¹⁶ Ezt a maga munkáját kitartóan és fáradhatatlanul végző kollégista a „nyári és éjszakai munkálkodást” irodalmi műveltség megszerzésére használta. „Az irodalomtörténet tanulásával a kötelező olvasmányok kategóriáját nagyon kiterjesztettem. Szilády Áron Régi Magyar Költők Tárát, Zrínyit, Gyöngyösit, Csokonait, a két Kisfaludyt, Jósika főműveit, Kemény minden regényét, Jókai jubileumi kiadását végigolvastam. Még hatodik gimnazista koromban kezembe került Szász Károlytól a Világirodalom nagy eposzai, s végigmentem rajta jegyzetelve, s elolvastam hozzá a Divina Comediát, az Elveszett paradicsomot. Aztán jött Cervantes és Shakespeare.”¹⁷ Már most sejteni kezdi, hogy érdeklődési köréből „kivonult a natura, csak a szellem maradt. Vele együtt közömbös lett számomra a természettudomány. Bölcsészhallgató akartam lenni, magyar–latin szakos, hogy tudományos humanista legyek”.¹⁸ Nem volt még világos a folytatás, az, hogy költő, író vagy tudós lesz-é, egészen addig, míg számára két kifejezési mód maradt: az elmélkedés és a beszéd. Nagy öröme volt az első vakációban, Ketesden elmondott beszéd, amely a pap által felajánlott „testhez álló beszéd” helyett egy, az általa megírt „új, virágos, siratós, hazánk nagy költőiből vett idézetekkel megtűzdelt” prédikáció lett. A szónoki sikert, amelyet az asszonyok bő sírással, a kurátorok pedig kemény kézrázással honoráltak, Ravasz a pap által megtanulásra ajánlott beszéddel együtt így értékeli: „az eredetivel csak annyi volt közös benne, hogy mindkettő egyaránt csillagászati távolságban állt a textustól”.¹⁹ Mégis ez után a ketesdi esemény után, ill. a kalotaszentkirályi és hunyadi nyári szónoklatok után kezd azon gondolkodni, hogy a tanári pálya mellett a papit is elvégzi. „Egyébként a szent szolgálat komolyságáról nem volt fogalmam. Azt hittem én is, hogy ez éppen olyan szereplés, mint bármely más világi szavalás, célja a dicsőség, alkalom a magunk mutogatására, sőt fitogtatására, s adhat alkalmat egy kis tréfás virtuskodásra is.”²⁰

Egy 1899. őszi kiránduláson, mint nyolcadik osztályos, Szászvároson a kollégiumban tett látogatás alkalmával ismerkedik meg ifj. Bartók Györggyel, akihez ettől a pillanattól életre szóló szoros barátság fűzte. Egy másik emléke is fűződik ehhez a kiránduláshoz. „Az első nyomtatott betű, ami az én gondolataimat fejezte ki”,²¹ a kirándulásról írott útirajza a Székelyudvarhely tárcarovatában.

---

¹⁴ Uo. 44.

¹⁵ Uo. 45.

¹⁶ Uo. 48.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo. 49.

¹⁹ Uo. 50.

²⁰ Uo.

²¹ Uo. 55.

2. Az „emberélet útjának” első útkeresztveződései

2.1. Iránykeresés

Már székelyudvarhelyi éveiben kezd körvonalazódni az az irány, mely felé folytatni akarja, de még csak annyi bizonyos, hogy ez nem a reáltudományok iránya, hanem a bölcsészet, költészet, teológia perspektívája. 1900-ban érettségizett, és beadta folyamodványát az Eötvös-kollégiumba. Még a Barcsay Domokos képviselő közbenjárása sem sokat nyomott a latba, augusztus közepén jött meg a válasz, hogy nem vették fel. Ekkor „egyfelől a családi tanács, másfelől én elkezdük a törprengést. Emberi szempontok szerint, emberi bölcsességgel. Úgy határoztam, hogy végzem a teológiai akadémiát Kolozsvárt, s utána kétévi beszámítással a tanárit... Különös elhivatást a lelkészi pályára nem éreztem, de nem idegenkedtem tőle, s bíztam abban, hogy a magyar református egyházban megtalálom a helyem... Édesapám bement Kolozsvárra Kenessey Bélához, s azzal jött vissza, hogy felvettek elsőéves ingyenes diáknak a kolozsvári református teológiai fakultás első évére”.²²

2.2. Két úton egyszerre

Kolozsvár, 1900–1902

2. 2. 1. A bölcsészet útján és a teológia ösvényén

A körülmények összjátéka következtében teológus és a belső meggyőződés szavára hallgatva bölcsészhallgató. Most még ez a sorrend, hogy teológia és bölcsészet, csak külsőleges, belül fordított az értékrend. 1900 szeptemberében iratkozott be a teológiai fakultásra, és mivel az egyház és állam közti megállapodás szerint a református teológiai fakultás hallgatói 10 óra felvételével az egyetem bölcsészkarának rendes hallgatóivá válhattak, az egyetemre is. Magát első renden egyetemi hallgatónak tartotta, és csak másodsorban teológusnak. „A teológián eleinte vendégszereplőnek, műkedvelőnek tekintetem magam.”²³

Az egyetemen

Az 1872-ben alapított Ferenc József Tudományegyetem, amelyet alapításakor a pesti profeszszorok úgy csúfoltak, hogy tanárai között volt egynéhány, aki nem haladta túl a „budai öreg gimnázium” színvonalát, Ravasz szemében már nem másodosztályú intézmény a budapesti mellett. Képzésében döntő súllyal bír. A bölcsészkar érdekelte, és főképpen három tanárt hallgatott: Böhm Károlytól filozófiát, Schneller Istvántól pedagógiát és Széchy Károlytól irodalomtörténetet. A legnagyobb hatással rá Böhm Károly volt, aki „az egyetemnek legnagyobb és legmagányosabb egyénisége volt. Komoly, határozott, súlyos, bátor és igaz ember. Mindig a forrásból merített, mindig az igazság volt legfőbb mértéke, mindig az igazat mondta és mindig megmondta az igazat.

Sikert, tapsot, népszerűséget nem keresett, elnézett a bámulók, irigyek és rosszakarók feje fölött”.²⁴ Ezt a nagy filozófust, aki a gondolkodásnak élt, a hallgatói nagy része nem értette meg. Aki megértette és felfigyelt rá, az három teológus diák (amint azt élete vége felé Böhm Károly egyszer megvallotta): Ravasz László, Bartók György és Tankó Béla. Habár Ravasz emlékeiben úgy érzi, hogy ő is elhagyta nagy mesterét és a filozófiától teológiai tanulmányai miatt eltávolodott, megvallja, hogy „Böhm Károlyhoz mindig bensőségesen és egyre bensőségesebben ragaszkodtam”.²⁵ Ravasz nála a filozófiai erkölcsstan történetét, a logikát, a görög filozófia történetét és filozófiai enciklopédiát tanulta. Böhm „álláspontjánál fogva teológiaellenes volt, de azért hang-

²²Uo. 57.

²³Uo. 71.

²⁴Uo. 66.

²⁵Uo.

súlyozta: nem lesz jó filozófus, aki nem tanult szisztematika teológiát, mert a rendszerezést azon lehet megtanulni.”²⁶ „Ravasz László ifjúi szelleme a Böhm Károly filozófiájában megtalálta azt a modern világnézeti fundamentumot, amelynek tudományos érvényű bizonyágtételére rá tudta építeni személyes, élő hitének benső bizonyágtételét, s az öntudatosításnak ebben a folyamatában kialakult előtte az az értékrendszer, melyben a hit tartalma a modern ember egész szellemi világát és a kultúra egész területét életformáló erővel képes áthatni.”²⁷ Az 1903 tavaszán megjelent első kis könyvecskéje, az *Aisthesis*, mely három rövid értekezést foglal magába: *Érzékiség a művészetben*, *Mefisztó és Lucifer*, valamint *Vajda János festő költészete*, már a címekben arról beszél, hogy a húszéves Ravasz a bölcsészet irányában jár.

A teológián

Azon a teológiai fakultáson, melynek előtörténetét sok százból látja összeszövődni, melyeknek legbelső mozgatóját egy nagy ember (Szász Domokos) „becsvágyában, elszánt akaratában és egyéniségének rendkívüli dinamikájában”²⁸ fedezi fel. „Nem hozott új teológiát, nem egy új kegyességi típus hozta létre, az egyháznak nem a belső életszükségletéből fakadt, hanem a körülmények együtteséből... Nem tárgyi, hanem lélektani okok döntöttek, hiszen ott volt az enyedi főiskola, ragyogó múltjával, a Bethlen Gábor név varázsával... de Szász Domokos a maga főiskoláját akarta megépíteni... újat és jót három ponton hozott: hallgatói heti 10 óra hallgatásával az egyetem rendes hallgatói lehettek és 8 félév hallgatása után doctori szigorlatra jelentkezhetnek; a filozófiai és pedagógiai tárgyakat kötelesek voltak az egyetemen hallgatni, s ott kollokválni; az internátusba be volt építve egy protestáns tanárképző magva, amennyiben az állam 16 ingyenes helyet tartott fenn, amelyekre a tanári kar jeles protestáns bölcsészhallgatókat vett fel. Ha ezt a teológián kötelező előadásokkal egészítették volna ki, kész lett volna a protestáns tanárképző.”²⁹ Arra a kérdésre, amit emlékezéseiben feltesz, hogy ennyi előnyért érdemes volt-e a Bethlen-főiskola összezsugorítása, nem válaszolt, a választ a történetírókra bízta.

Ide érkezett meg, ifjúi akarata ellenére. Mert „az ember nem oda ér, ahová megy, mert az ember oda indul, ahová ő akar menni: de oda érkezik, ahová Isten viszi. Így történt velem is: a teológiai fakultás a lelki fészkemmé lett”.³⁰ 1890 szeptemberében, az EMKE, később Bocskai téren, az akkor már 5 éve fennálló pompás kétemeletes épület fogadja az első évre beiratkozók 50/60 diákot, az általa kissé hosszúnak és rátartinak nevezett felirattal: Az erdélyi ev. ref. egyházkerület teológiai fakultása. „A rátartóság benne az volt, hogy fakultásnak nevezte magát, pedig csak akadémia volt, mint a többi kerület lelkészképző főiskolája”.³¹ A nagyszámú beiratkozás miatt „Kecskeméthy István meg is jegyezte az első órán: Nem tudom, a Szentlélek vagy az életbe léptetett kongruatörvény gyűjtötte-é össze az urakat ilyen szép számmal”.³² A fiatal intézet fiatal tanáira (átlagos életkor 38 év) így emlékezik: „Mindenik tanárunk éles és kiemelkedő egyéniség volt. Tehetségük után bármely egyetemen megállták volna a helyüket, akár bel-, akár külföldön. Hibájuk volt, hogy nem tudtak és nem tanultak eleget, mint a magyar teológiai tanárok általában... a magyar teológiai tanárok sokat ígérnek, az átlagon messze felül emelkednek, egyházunk éppen ezért mindjárt egy csomó adminisztratív vagy egyháztársadalmi munkával bízta meg s életük delén vagy püspökké teszi őket, vagy egy fényes gyülekezet reprezentációjában engedi szétszórni világosságukat... ezt senki keservesebben nem tapasztalta, mint én... mikor 38 éves koromban püspök lettem, örökre elvesztem a teológiai tudomány számára.”³³ „Érdekes volt ez az együttes. Kenessey a nyolcvanas évek modern holland teológiáját tanította,

²⁶ Uo. 67.

²⁷ Makkai Sándor: *Ravasz László igehirdetői útja*. Emlékkönyv. 13.

²⁸ *Emlékezéseim*. 71.

²⁹ Uo. 72.

³⁰ Uo. 71.

³¹ Uo.

³² Uo. 72.

³³ Uo. 73.

de állandóan valami pozitívumra áhítozott s nem győzte szidni a kritikát és az ész. Pokoly József lenyelte a fundamentális tétéleket, mert sietett egyházjogot és egyháztörténelmet adni elő. Nem szánt időt az egyház problémájára. Nagy Károly Kovács Ödön könyvét, kurzusát taníttotta s néha pillantott bele azoknak a teológusoknak a tanításába (Alexander Schweizer, Lipsius, Ritschl, Schleiermacher), akiktől Kovács Ödön is bőven merített. Mikor én hallgattam, Kecskeméthy még a traktátus-exegézis színvonalán mozgott, s csak később, keleti útja után fordult a vallástörténeti iskola felé. Ezért nem tudott engem megragadni. Molnár Albert rendkívüli mély hatást tett reám, mint szónok, kissé modoros, de filigrán csiszoltságával s különösen aforizmákból szőtt stílusával, amelyben ahány mondat, annyi epigramma.”³⁴

„A tanári karban két párt vitakozott. Egyik oldalon a szabadelvű és ízig-vérig transzilvanista Molnár Albert és Nagy Károly, a többiek – magyarországiak – pietizmussal vagy ortodoxiával kacérokodtak, vagy éppen együtt haladtak.”³⁵ Ravasz a jó barátoknak, ifj. Bartók Györgynek és Márton Árpádnak a hatására az előbbiekhöz húzott. Kenessey, Kecskeméthy és Pokoly nem is nézték jó szemmel egyetemi népszerűségét, és nem bíztak Ravasz teológusi mivoltában.

Ezektől egyre távolodott, Molnár Alberthez és Nagy Károlyhoz egyre közelebb került, „amit aztán végleg eldöntött a systematika teológia és a liturgika-homiletika iránt felébredt szenvedélyes érdeklődésem”.³⁶ A Nagy Károly teológiai enciklopédiája egy olyan gondolatvilágot tárt fel benne, mely azelőtt nem volt meg. Itt ébredt fel benne a tisztelet a teológia mint szellemi erőfeszítés és egyedül elégséges világmagyarázat iránt.

2.2.2. A teológia ösvénye úttá szélesedik

A bölcsészeti érdeklődése nem hagyott alább, de lassan-lassan eljutott arra a belső felismerésre, hogy: „teológus vagyok és az akarok maradni... lelkész akarok lenni...” Harmadéves korára érlelődött meg benne az az egyházzal mint történelmi intézménnyel és lelki közösséggel való találkozás által is elősegített tudat, amit Kenessey nyíltan feltett kérdésére meg is vall: „Édes lelkem, micsoda maga, teológus vagy tanárjelölt; milyen pályára készül: lelkészre vagy tanárra?... én azt feleltem: teológus vagyok és az akarok maradni, középiskolai tanár világi tantárgyból nem leszek.”³⁷

Humoros epizódként idézi a zenetanulással kapcsolatos emlékeit, mely kedves történetből meggyőződése körvonalazódik. „Legkevesebb kedve Borsay Samu honvéd karnagynak telhetett bennem, aki az egyházi éneket és zenét tanította...”

Év végére kimondták, hogy a zene és ének nagyon fontos tárgy s ezt kimutatandó, ünnepélyes, nyílt vizsgálat lesz belőle a püspök elnökletével. Mindenki rajtam mulatott és az én szereplésemet várta. A kitérőt időre megtelt a karzat, künnlakó tanítóképezdék és felsőbb leányokkal... A teológusok énekeltek, zongoráztak, harmóniumoztak több-kevesebb sikerrel...”³⁸ Neki sem az éneklés, sem a zene nem ment. Kacagásba torkolló próbálkozások után egy bátor párbeszéd játszódik le közte és a püspök Kenessey közt. Mikor a püspök felszólítja, hogy menjen ki zongorázni, így válaszol: „nem megyek... mert én teológiára jöttem és nem preparandiára (tanítóképzőre). Lelkész akarok lenni és nem kántor. Kenesseyt elöntötte az indulat: ha az intézet előjárósága azt parancsolja, hogy ön szanszkrit nyelvet tanuljon, ön szanszkrit nyelvet fog tanulni. Tisztelettel jelentkezem a szanszkrit nyelvre – feleltem.”³⁹

Ezután nem ment ének- és zenevizgára. Elküldte indexét és Borsay következetesen beírta az elégtelent. „Én nem vettem tudomásul, a tanári kar sem, s a föld forgott tovább.”⁴⁰ Nagyon sokat vesződött a nyelvekkel, de ez beléverte azt a meggyőződést, hogy „egy tanulni vágyó ifjúnak ezt

³⁴ Uo. 73.

³⁵ Uo. 74.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo. 76.

³⁸ Uo. 77.

³⁹ Uo. 78.

⁴⁰ Uo.

a három nyelvet (angol, német, francia) el kell sajátítania, még mielőtt az egyetemre beiratkoznék.”⁴¹

2.3. Az ifjúság lendületével a megtalált úton

Hamarosan bekerül az egyetemi élet élvonalába. Szobatársával, Ady Lajossal (Ady Endre öccsével) kezükbe veszik a kolozsvári egyetemi ifjúság orgánumát, a Kolozsvári Egyetemi Lapokat, melynek névleges szerkesztője Bodor Antal, a Kör elnöke volt, tényleges szerkesztője pedig Ady Lajos. Mint a szerkesztésben aktívan részt vevő, „írtam vezércikket, értekezést, híreket, kroit, csevegést, verset, prózát, makámát, komolyat és humorost”.⁴² Az egyetemi ifjúság polarizálódott. Két párt alakult ki: a jobboldali, nacionalista keresztény és a baloldali, humanista-liberális. „Mi, Ady Lajossal, szívvel-lélekkel az utóbbihoz tartoztunk, azt hiszem, az Ady Endre észre sem vett magnetizmusának hatása alatt. A teológus ifjúságot a Márton Árpád megnyerésével beírtattuk az Egyetemi Körbe, a választásnál a mi listánk győzött, mi lettünk a gazdák az Egyetemi Kör helyiségeiben.”⁴³ Az Egyetemi Lapok hasábjain az ún. reformpárt diákpolitikájáért küzdött, habár vallomása szerint a reformpárttal és a belőle fejlődő baloldallal csak idői találkozásról lehetett szó nálam...⁴⁴ Tagja volt a Társaságnak (Nagy T-nek), annak a „titkos” diáktársaságnak is, mely nemzetjellegű volt, ami azt jelentette, hogy erdélyi, népi és magyar. A „T” a politikába nem avatkozott bele, hanem „figyelte az erdélyi tájat, vizsgálta az erdélyi embert, csodálta a székely és kalotaszegi népművészetet, tanulta a népköltészetet s Erdély aranykorának visszaállításáról álmódott”.⁴⁵

Vasárnap délutánonként járták a falvakat, etnográfiai jellegű műveket olvastak, szerették és szolgálni akarták a magyar népet, a szántóvető embert.

3. Útkereszteződés után az egy Úton... Kolozsvár (1902–1921)

3.1. Teológus, püspöki személyi titkár, segédlelkész és a gyakorlati teológiai tanszék várományosa

és mindez egy időben vagy gyors egymásutániságban.

Miután a teológia és lelkipásztorság mellett tette le a garast, a két út az egy Útban folytatódik. 1903-ban alapvizsgázik egyévi halasztás után, melyet betegsége idézett elő. „A vizsgálati anyagnak újraátvétele s egyévi továbbtanulás a harmadik éven csak javára vált előmenetelnek.”⁴⁶

Bartók György püspök kinevezte személyi titkárának, és a tanári kar exmittálta. Ezt az évet igen nehéz esztendőként emlegeti. Püspöki titkársága segédlelkézséget is jelentett a Farkas utcai lelkész, Herepei Gergely mellett. Mint titkár, az általa „talán túlfajlett”-nek látott központi igazgatásban végezte a mindenes munkáját: „iktatott, kiadott, fogalmazott, másolt, postázott, bejelentett, nyilvántartott, telefonált, ebédeken, vacsorán intézte a meghívást és az ültetést”.⁴⁷ 1904-ben tette le az első lelkészképesítő vizsgát. Vizsgadolgozatát a predestinációról írta. Második lelkészképesítőre pedig az egyházjog keretein belül a gyülekezet és az una sancta kapcsolatairól írt dolgozatot. Fél lábbal még diák, amikor arról értesül, hogy a gyakorlati teológiai tanszék egyik várományosa. Nagy Károly közölte vele, hogy „a Molnár Albert tanszékének már messzire

---

⁴¹ Uo. 79.

⁴² Uo. 68.

⁴³ Uo. 67.

⁴⁴ Uo. 70.

⁴⁵ Uo. 68.

⁴⁶ Uo. 79.

⁴⁷ Uo. 80.

nem hálásítható betöltésénél ő és barátai rám gondolnak, a püspök pedig kilátásba helyezte az igazgatótanács vezető hivatalnoki állását, az egyházkerületi titkárságot”.⁴⁸

Ez ismét útkereszteződés elé állította, de a következő lépése már láttatja, hogy melyik irányba mozdul. A gyakorlati teológiát igyekszik elmélyíteni, és szándékában van befejezni bölcsészeti tanulmányait.

Berlin, külföldi tanulmányút

1905. október elején indult, Bartók György és Bartók Gábor társaságában, útnak Berlin felé. „Berlinbe határozott céllal mentem: a gyakorlati teológiát fogom tanulmányozni és megírom a filozófiai doktori disszertációm”.⁴⁹ Berlinben filozófiából A. Riedlet és G. Simmelt hallgatta és Schopenhauer esztétikájával foglalkozott. Gyakorlati teológiát (homiletikát) Simons Eduárdtól és Freiherr von der Goltztól hallgatott. Szaktárgyai mellett hallgatta A. Harnackot, Julius Kaftant, Weiss Bernardot, Ulrich von Wilamovitz-Möllendorft. Említésre méltó 1905 karácsonyához fűződő emléke, mely diáktársaihoz kapcsolódik és Ravasz kegyességi élete alakulásában jelentős. „A szentestén nálam gyújtottunk gyertyát. Szabó Márton azt kívánta, hogy olvassunk Bibliát és imádkozzunk. Én pietista kovászt sejtettem és teológiai ellenvetéseket emlegettem, mire ő azzal vágta el a vitát, hogy ő nem pap, csak egy böszörményi kovácsmesternek a fia, de az ő családjában négyszáz év óta nem ünnepeltek szentestét bibliaolvasás és imádkozás nélkül. Jóleső megszegyenüléssel adtam fel teológiai álláspontomat a református népi kegyesség bizonygatótétele előtt... Nekem ez volt az első lépésem a nem hivatalos, nem liturgikus istentisztelet terén.”⁵⁰

Hazatérése után rendelkezési állományban maradt, közben Bánffyhunyadon segédlelkészként működött, mely időt disszertációjának és magántanári dolgozatának megírására fordította. 1907 tavaszán jelent meg a Schopenhauer esztétikája, ekkor fogott hozzá magántanári értekezésének megírásához, mellyel sietni kellett, ugyanis a májusi közgyűlés tervében volt a Molnár Albert tanszékének a betöltése. „A disszertációm alig három hét alatt készült el, napi 10–12 óra munkával.”⁵¹ Címe: *Bevezetés a gyakorlati teológiába*. Ebben úgy jelenik meg, mint „élményteológus”⁵², aki a személyes átélések empirikus világához folyamodik a „lélekölő, sivár ortodoxiával, a felvilágosodás racionalizmusával szemben. Személyivé kell tenni a keresztyéniséget, mely maholnap csak történelmi kincs lesz”.⁵³ Gyorsított eljárással, Sárospatakon „megvolt a szóbeli vizsga, megtartottam a próbaelőadásomat s még a pályázati határidő lejárta előtt megkaptam az írást arról, hogy a gyakorlati teológiából és filozófiából magántanárrá habilitáltak.”⁵⁴

A kerületi közgyűlés 69 szavazattal 31 ellenében Vásárhelyi Boldizsár dési lelkésszel szemben Ravaszt választotta meg a gyakorlati tanszék tanárának.

Következett még doktori szigorlatának szóbeli része esztétikából (mint főtárgy), filozófiából és művészettörténetből (mint melléktárgyak). Sikeres szigorlat után, 1907. júniusban doktorrá avatják. Nyarat a jövő évi előadások előkészítésével tölti, Alfred Krauss *Praktische Theologie*-je társaságában.

Közben magánéletében is találkozik két út egymással. 1907. aug. 6-án kérte meg Bartók György püspök leányának, Margitnak a kezét. Kézfogójuk dec. 31-én volt, már Bartók György dec. 19-én bekövetkezett hirtelen halála után, esküvőjük pedig 1908. júl. 4-én. A házasságról úgy vall, „mint sors, még inkább predestináció”.⁵⁵ Házasságukból öt gyermek született: Boriska, Vera, Lacika, Mária-Márta (Tucsi), akik mind Kolozsvárt születtek, és a Pesten született Éva.

⁴⁸ Uo. 95.

⁴⁹ Uo. 97.

⁵⁰ Uo. 98.

⁵¹ Uo. 100.

⁵² *És lőn világosság*. Emlékkönyv. 67.

⁵³ *Bevezetés a gyakorlati teológiába*. 37.

⁵⁴ *Emlékezéseim*. 101.

⁵⁵ Uo. 125.

3.2. A gyakorlati teológia tanszékén (1907–1921)

„És most indulj új utadon. Jöjj velünk. Fogj kezét. Legyünk egy akaratral, mint egykor a tanítványok, hogy vehessük együtt a Szentlélek ajándékát. Az Úr áldjon meg! Övezzen fel a tudománynak és bölcsességnek lelkével, hogy vezethessed a reád bízottakat, magad pedig haladhass mind fölebb-fölebb! Excelsior!”⁵⁶

A 25. életévét még be nem töltött Ravasz László 1907. szeptember 15-én foglalta el a kolozsvári teológiai fakultás gyakorlati teológiai tanszékét mint nyilvános magántanár. Székfoglaló beszédének címe: *Az élet igazsága*.

Eszményeit, programját tárja fel ez a beszéd. A gyakorlati teológia célját és feladatát így fogalmazza meg ebben: „Tulajdonképpen a gyakorlati teológiának egy főadata van: személyessé tenni a keresztyénséget, amely maholnap csak történelmi emlék vagy kegyes hagyomány lesz; életté változtatni azt, ami eddig kifejezés volt, subiectivvé magasztosítani az intézményeket, a tantételeket.

Személyes élet, ez az én ideálom, lelkivilágomnak, tudományos meggyőződéselemnek alapigazsága – vajha pályafutásom is erről tenne bizonyosságot... Az én főadatam nem az lesz, hogy praktikus utasításokat adjak az egyes lelkipásztori funktiók végzéséhez, nem is fogok bölcs tanácsokat osztogatni a műfogások és apró-cseprő praktikák titkaiból – én a személyes keresztyén élet bölcséletét vagyok kénytelen adni, úgy, amint annak az anyaszentegyházban meg kell valósulnia... Az egyház átélését fogom hirdetni... Az a tudomány, melyet mívelni elhívtam, nem leíró, hanem előíró. Nem azzal foglalkozik, ami van, hanem azt határozza meg, ami kell. Legnemesebb és legmagasabb minden teológia között: a próféta-ságnak tudománya ez.”⁵⁷ Emlékezőseiben korai tanársága így elevenedik meg: „milyen tanár lehettem ilyen fiatalon, ezen a tanszéken? Hítel, ígéret, előleg volt az egész állapot. Az ismeretes székely bölcsesség érvényesült itt: borjút kell venni, mert abban nő a pénz”.⁵⁸

3.2.1. Szaktárgyai

Szaktárgyait a konventi tanterv által előírt csoportosításban adta elő. Ezt vallomása szerint sohasem tartotta jónak és sohasem tudta megváltoztatni.

Elképzelése: „Én az előkészítés négy féléve alatt latin–görög–héber nyelvtanuláson kívül bibliai ismeretet, teológiai enciklopédiát, vallástörténetet, filozófiát és pedagógiát tanítanék. Alapvizsgálat után kerülne sor a tulajdonképpeni teológiai tárgyak hallgatására, a bibliai tudományokra, szisztematika és gyakorlati teológiára. Az V–VI. félévben kellene előadni a gyakorlati teológia rendszerét, heti 4–5 órán. A VII–VIII. félévben szemináriumi, gyakorlati munka következne, prédikálás, vallástanítás, pásztori munka.”⁵⁹

A konkrét tanári teendőik így villannak fel emlékezetében: „Megkezdtem az előadásaimat anélkül, hogy egyetlen tárgyból kurzust, jegyzetet tudtam volna adni hallgatóimnak. Ők jegyeztek, amit tudtak, de inkább figyeltek, mint jegyeztek. A kollokvium siralmas volt az első évben, mert a diák, ha nincs kezében kurzus, amit bevágjon, a kollokviumon csődöt mond. De voltak élő problémáink, melyek velünk jöttek át az előadások során és felbukkantak mind a kollokviumokon. Előzetes beszélgetéseket folytattunk egy még ezután megkezdődő professzori munkához. Jó volt ez arra, hogy alaposan átvegyem tárgyai-mnak azokat a részeit, amelyekkel még behatóbban nem foglalkoztam, és jó volt ez arra, hogy a diákok a gyakorlati élet problémáit meglássák és megértsék a teológiai megoldásokat. Irtóztam az iparos módszertől: ezt én így csinálom; az érdekelt minket: hogyan kell csinálni, hogy jó legyen és miért jó ez vagy az a

⁵⁶ Így köszönti Kenessey Béla, a Kolozsvári Theológiai Fakultás igazgatója a székét elfoglaló Ravasz Lászlót. *Üdvözlő beszéd*. Értesítő 1907/1908. 17.

⁵⁷ *Az élet igazsága*. Székfoglaló beszéd. Értesítő 1907/1908. 13, 14.

⁵⁸ *Emlékezéseim*. 107.

⁵⁹ Uo. 113.

megoldás... Nem győztem nekik mondogatni: a gyakorlati teológia a magától értetődő dolgokat emeli problémává s tudományos eszközökkel oldja meg.”⁶⁰

Első homiletikai tanulmánya tanársága kezdetén, 1907-ben jelent meg *Igehirdetésünk megúj-hodása* címmel. Az 1910-ben megjelent első beszédeggyűjteménye, az *Ez ama Jézus* előszavában az igehirdetés válságáról beszél. „A legtöbb igehirdető csak általános vallásos elemet prédikál; a természeti és erkölcsi világrendet s a történelemben megnyilatkozó gondviselést. A Megváltó Istenről hallgatnak, a Fiú Ökonómiája nem élmény számukra. Sőt, a prédikátorra nézve Krisztus valósággal teher, mely útjában áll és akadályozza. Legfennebb szokásszerű dekóruma a prédikációnak.”⁶¹

Háromévi munka után, 1914 nyarán fejezte be, és 1915 húsvétján jelent meg homiletikája *A gyülekezeti igehirdetés elmélete* címmel, mely e tárgyból később mentesíti a kurzusgondok alól. „Új korszakot jelentő értéke ennek a homiletikának mindenekelőtt abban van, hogy az igehirdetést szigorúan a gyülekezeti istentisztelet zárt egységébe és sajátos világába tagolja be s ezzel a meghatározással kizárja az igehirdetésből mindazt, ami ezen a körön kívül esik... Az igehirdetés eszerint a gyülekezeti kultusz központja és csúcspontja. Létjogát, lehetőségét, szükségességét egyedül a hitben való közösség, testvériség adja, prédikálni csak hitből hitbe lehet... Nem azért prédikálunk, hogy hitet adjunk, nem is azért, hogy az istenteleneket megtérítsük, hogy a tagadókat meggyőzzük, hanem hogy kifejezzük a meglévő közös hitet, mely éppen úgy a prédikátoré, mint a hallgatóké.”⁶² Homiletikája harmadik főrészében, melynek címe: *Az igehirdetés mint értékrendszer*, úgy beszél a Bibliáról, mint a homiletikai érték forrásáról, az egyházi életéről pedig úgy, mint a homiletikai érték meghatározójáról. Az igehirdető a Szentírásból bontja ki a vallásos élményeket, és megkérdezi, mi jelentősége van ennek az értéknek a mi világunkban. Habár nem nagy, de elmozdulás ez attól az igehirdetéstől, melyet a teológiai liberalizmus szel-leme és tanításai határoztak meg, attól az igehirdetéstől, mely tartalmában a teológiai liberaliz-mus modern teizmusának népszerűsítése volt, a keresztyén valláserkölcsiség rajza és szónoki formában való ismertetése.⁶³

A textusnak csak egy magyarázási módja lehet, mégpedig a gyakorlati vagy értékelő, melyet épp ez a jelleg különböztet meg a tudományos exegézistől s még inkább a népszerű bibliaismer-tetéstől vagy -magyarázattól. „A gyakorlati magyarázat az írás jelentését értékeli, azaz az életre vonatkoztatja.”⁶⁴ A gyakorlati vagy értékelő megközelítésben az a veszély lappang, hogy a lelki-pásztornak nem az lesz a gondja, hogy miképpen hirdesse azt, amit Isten mond, hanem az, hogy miképpen teheti Isten Igéjét használhatóvá az ember hiányainak pótlására.⁶⁵ „Czeglédi Sándor bírálata igen helyesen mutat rá azokra a veszélyekre, melyek abból származhatnak, ha valaki a Ravasz László Homiletikáját a mai értelemben vett teológiai műnek tekintené.”⁶⁶ A mű legérté-kesebb része (ma is) a 4. fejezet (*Az igehirdetés mint műalkotás*), melynek érdeme, hogy az igehirdetést kiragadta a formális retorika elavult külsőségeiből és komoly esztétikai alapokra helyezte, ezen felül pedig visszahelyezte Szentlélek hatalma alá.

Az *Igehirdetésünk megúj-hodása* (1916) című előadása⁶⁷ a miért prédikálunk kérdést teszi fel, és erre a prédikáció történeti áttekintésében adja meg a választ. Az általa elsőnek feltárt cél a gyönyörködtetés, melyre jön a nemleges válasz, nem a gyönyörködtetés, hanem a tanítás; majd az igehirdetés célja nem is a tanítás, hanem a rábírás, mondják azok, akik bennfentesek a

⁶⁰ Uo. 108.

⁶¹ *Ez ama Jézus*. Előszó.

⁶² *És Isten világosság*. Emlékkönyv. 21.

⁶³ Felfogásának ezt a pontját bírálja Czeglédi Sándor *A prédikáció gyülekezetszerűsége* c. tanulmányában. Szerinte eb-ben a megközelítésben az én önmaga értékével gazdagabbá teszi önmagát. Így az ember mind az igehirdetésnek, mind az istentiszteletnek alanyává és tárgyává válik, és önmaga végez önmagán hiánypótló munkát és szolgálatot.

⁶⁴ *A gyülekezeti igehirdetés elmélete*. 347

⁶⁵ Ez azt jelentené, mondja Czeglédi (uo.), hogy az igehirdető feltehetően áll az Igének, azt használhatósága szerint értékeli és válogatja.

⁶⁶ *És Isten világosság*. Emlékkönyv. 26.

⁶⁷ Lásd *Az emberélet útjának felén*. 31–50.

homiletikában. Ravasz válaszát a három egységében az augustinusi tétellel adja meg: ut veritas pateat, placeat, moveat. Homiletikai felfogásának és igehirdetői szolgálatának kolozsvári szakaszában Ravasz a „teológiai liberalizmus világából indulva, a vallástudomány historizmusának és pszichologizmusának hatásai alatt fejlődött s alapos filozófiai iskolázáson ment keresztül”.⁶⁸ Ez az út a vallásos és filozófiai idealizmustól vezet a református teológus bizonyásgtétele felé.

A liturgikát is kidolgozta, habár nem tankönyvi alakban, hanem monográfiákban, melyek Az Útban jelentek meg. Katekétikát háromszor is írt, az egyik évben a vallástanítás történetére, másikban a vallástanítás lélektanára, harmadikban a gyakorlati tanításokra fektetve a hangsúlyt. Poimenikából egy vázlatot írt a Krauss *Pastoral Theologie*-ja nyomán. A rendes gyakorlati tárgyakon kívül egy ízben két féléven át a Római levél gyakorlati magyarázatát adta elő.

Az első években megírta homiletika- és liturgikajegyzeteit, készített poimenikai és katekétikai vázlatot, és tervbe vette, hogy a részletmunkákat feldolgozva, megírja a gyakorlati teológia kézikönyvét. El is készül *A mi vallásunk* című kiadvány vázlatával, melyet a kolozsvári teológiai tanárok adtak volna ki a reformáció 400 éves évfordulójára, de csak az első kötet jelent meg. „Ugyanis az történt, hogy Nagy Károly a reá eső részt: a szisztematika teológiát sohasem írta meg, s a II. kötet s benne az én gyakorlati teológiám sohase jelent meg. Most is ott penészedik a kézirat kb. 4 ív terjedelemben a padláson. A homiletikai és liturgikai anyaggal készen voltam, csak a vallásos nevelés és a pásztori gondozás megírása lett volna hátra. De ember tervez, Isten végez.”⁶⁹

3.2.2. Gyakorlati képzés

A gyakorlati munka eleinte a régi szokás szerint a prédikáció terén folyt. „Textusokat osztottam ki, s azután rendes istentiszteletet tartottunk a díszteremben, amelyiken a kijelölt diák volt a liturgikus és az igehirdető.

Ő választotta az éneket, szabta meg az alkalomszerűséget, írta az imádságot, mondta a beszédet. Utána értekezlettel alakultunk át, ahol az előre kijelölt bíráló jelentést tett. Mindenki hozzászólhatott, sokszor parázs vita kerekedett, a vitás kérdéseket eldöntötte s az észre nem vett hiányokat vagy előnyöket felfedte és méltatta a professzor. A diákok szerették ezeket az órákat, s alig hiányoztak róla. A szolgálatra kijelölt diák sokszor szeretett volna megszökni.”⁷⁰

A gyakorlati munka később kiszélesedett vallástanítási, poimenikai, liturgikai gyakorlatokkal. Belmissziói szemináriumokat vezetett, javító és fogyatékos gyermekek intézményét látogatták, és gyülekezettlátogatást is végeztek.

3.2.3. Tanártársai

A tanári karról emlékezve, Kecskeméthy István beszédét idézi, melyet Révész Imre beiktatása alkalmából mondott: „Köztudomású, nincs is miért letagadni, hogy nincs még egy olyan másik tanári kar, amelynek tagjai annyiféle és oly igen eltérő irányúak volnának, mint a miénk. Mi, ahányan vagyunk, annyi irányt képviselünk. De alig hiszem, hogy volna még egy tanári kar, amelyikben nagyobb és igazabb belső összhang uralkodnék, mint a miénkben.”⁷¹

Hogyan emlékszik tanártársaira?

„Kenessey Béla közvetítő és egyeztető szellem. Nem annyira a tudományos kérdések érdekelték, mint inkább az egyház társadalmi reprezentációja. Mint biblikus, sok modern tanítást sok bibliahittel egyesített. Tekintélytisztelő egyéniség volt, aki sok minden felfogást megért, sőt megbocsájt de [csak akkor] ha az egyház dekórumát, tekintélyét, az egyházi vezetőség méltóságát nem támadja, a közvéleményt nem hívja ki, a lelkeket épületes és áhítatos magatartásukban nem nyugtalanítja.”

⁶⁸ *És lőn világosság*. Emlékkönyv. 42.

⁶⁹ *Emlékezéseim*. 109.

⁷⁰ Uo. 108.

⁷¹ Uo. 109.

„Dr. Kecskeméthy István az evangéliumi mozgalmak gyümölcse s aztán pártfogója. Bibliái keresztyénsége a megtérés-újjászületés és a hívő közösség két göca körül alakult. Ezt azonosította a református kegyesség első, XVI. századbeli formájával, s ha valami ettől eltért, az nem volt igazi... ő volt a feje az ún. élő keresztyének csoportjának, s viselte ennek a keresztyét, pedig lényegében nem volt semmi kegyeskedő vagy szektárius vonás.”

„Pokoly József az egyházat a maga történeti realitásában nézte, mint egy lelki magból kibontakozott roppant nagy politikai intézményt. Maga vallotta a református egyház hitvallását, de személyes vallásos életet gyülekezeti formában nem élt. Sohasem hallottam prédikálni, nem láttam úrvacsorát venni vagy osztani, hitvallásszerű nyilatkozatot sohasem tett... Teológiát nem tanultak tőle a tanítványai, de történelmet igen.”

„Nagy Károly harcos hitvallója a Schleiermacher–Schweitzer-féle teológiának, amely Kovács Ödön útján érkezett hozzá. Erősen kritikai szellem, amellet egyoldalú és elfogult, mikor az ő igazságáról volt szó. Intellektuális lénye nem tűrte a pietizmust, lázadó, független szelleme az orthodoxyát, harciassága megakadályozott minden megalkuvást és egyoldalúsága minden kompromisszumot.”

„1912-ben Pokoly Debrecenbe ment. Utódjául Révész Imrét választottuk, aki akkor még a 24. évében sem járt. Nagypapa és apja után vérbeli történetíró, de felülmúlja őket látóköre szélességében, szellemének filozófiai mélységében és művészi stílusában. Alapjában véve egy vidám debreceni diák, akire ráfagyott valami középkori jégpáncél. Tanítványait nagyon tudta alakítani és szívós akarata környezetét is befolyásolta.”

„Bartók György határozott vallástörténeti álláspontot képviselt, amennyire teológus lehetett filozófus léte. Mint Böhm Károly utóda és örököse, igazában a filozófiai tanszéken hatott tanítványaira, éppen a legjelesebbekre és igen jelentősen.”⁷²

Ebben a sokféleségben a diákok gyönyörködtek (néha szenvedtek is miatta), „de hamar túltették magukat rajta ezzel a szellemes megjegyzéssel:

Ravasz nem olyan pokoli és Pokoly nem olyan ravasz, mint amilyen pokolian ravasz Nagy Károly”.”⁷³

3.2.4. Tanítványai

„Három, ill. négy püspök telt ki belőlük: Révész Imre, Makkai Sándor, Vásárhelyi János és Nagy Ferenc. Professzorok: Varga Zsigmond, Nagy Géza, Imre Lajos, Musnai László, Tavasz Sándor, Gönczy Lajos, Mátyás Ernő, Nagy András, Juhász Albert... Öröm volt ezekkel a fiúkkal foglalkozni. Még az iskolapadokban ültek, amikor megszövedött közöttünk az élet egyik legerősebb és legtartósabb kapcsolata, az, amely a tanítót tanítványával fűzi össze. Ez a viszony igen sokkal később a legbensőbb barátsággá melegegett, s volt e seregből nem egy, aki később az elmélet vagy a gyakorlat egy s másik kérdésében tanítóm lett. Budapestre költözésemmel a munkaközösség megszűnt közöttünk, de a lelki közösség annál erősebb lett.”⁷⁴

3.2.5. A teológiai tanár mint gyülekezeti munkás

A kolozsvári teológiai fakultás tanárai szorosabb kapcsolatban éltek az egyházzal, mint a többiek általában. Ennek a kapcsolatnak legelső megnyilvánulása az igehirdetői szolgálat volt. „Eleinte nagy ünnepeken vagy nagy alkalmakkor prédikáltam, rendszerint a Farkas utcai templomban, ahol szolgálatomat is kezdtem. De a többi gyülekezet is hívott, s én ilyen hívásokra nem tudtam nemet mondani. De már korán bevezettük a teológia dísztermében az ún. akadémiai isentiszteleteket az ifjúság és érdeklődő gyülekezet számára... Kevés olyan vasárnapom volt,

---

⁷²Uo. 109–111.

⁷³Uo. 111.

⁷⁴Uo. 123.

amelyről szabadon rendelkezhettem. Ezeket nagy buzgósággal foglalták le Erdély nagy és kis gyülekezetei, s én válogatás nélkül mentem, ahová mehettem.”⁷⁵

Része volt a vallástanításban; az állami tanítóképző intézet IV. osztályában hittant és népiszkolai vallástanítási módszertant tanított. Tanított még vallást a református leánygimnáziumban és a Marianumban. Egészen otthon magát a főiskolások közt érezte.

Pásztori munkájának összefoglalását így adja meg: „Kivettem a részemet a gyermekvédelmi munkából, tagja voltam a gyermekbíróságnak, választmányi tagja az Erdélyi Pártfogó Egyesületnek. A javító nevelésre ítélt fiatalok zárt intézetének lelkésze voltam megnyíltától kezdve Kolozsvárról eljövetelemig. A háború alatt az unitárius kollégiumban berendezett nagy hadikórház protestáns lelkészi tiszttségét láttam el... Személyes lelkipásztori munkát keveset végeztem. Volt egy-két család, akik beszélgetés vagy levelezés útján igénybe vették ezt a szolgálatomat.”⁷⁶

3.2.6. Tisztiségei a teológián

Először az első négyéves ciklusban internátusi felügyelő a kerülettől vagyoni autonómiát kapott teológiai fakultáson. Hozzáértéssel végezte ezt a munkát, és már az első évet hatezer forint tiszta nyereséggel zárják. Ez hatalmas teljesítmény, ha szem előtt tartjuk azt, hogy amikor átvette ezt a tisztiséget, hátrálékos konviktusi és internátusi díjak címén a kerület 187 ezer aranykoronát követelt. Azzal kezdte felügyelői munkáját, hogy leíratta a hátrálékot. A leírt hátrálékból is begyűlt 20 ezer korona.

Négy év múlva gazdasági felügyelővé léptetik elő. Ő vezette most már az intézet egész anyagi életét. „Mivel egy főiskola színvonalát nem a tanárok tudománya teszi, hanem a klozet és pissoár tisztasága szabja meg, újat tettem mindenütt, s olyan éberséggel vigyáztam a tisztaságra, mint egy jezsuita generális az eretnekségre” – emlékezik némi iróniával erre a négy évre.⁷⁷

3.3. Útközben...

3.3.1. Egyházkerületi főjegyző (1918–1921)

Kenessey Béla 1918 januárjában bekövetkezett halálával megüresedett a püspöki szék. Őt is jelöltként emlegetik, de Ravasz szívvel-lélekkel a Nagy Károly püspöksége mellett kardoskodott. Meg is választotta a közgyűlés Nagy Károlyt püspöknek és Ravaszt egyhangúan főjegyzőnek.

Főjegyzői székfoglalójában így vetíti előre programját: „Én tehát itt programot nem adhatok, mert az én programom az, hogy megértsem minél teljesebben s erőm teljes megfeszítésével támogassam kicsinyben hű, nagyban ihletett egyházépítő munkájukat.”⁷⁸ „A főjegyző Erdélyben rendszerint fiatalabb a püspöknél, s a nyílt vagy rejtett ellenzék csoportosul körülötte. Ebből jó is származott: egy bizonyos egyensúlyi helyzet jöhetett létre, ha jóindulattal viseltettek egymás iránt, de innen sok baj is eredt... Nagy Károllyal megpróbáltunk más helyzetet teremteni. Ő nekem tanárom, pártfogóm, legfőbb protektorom volt, aki lángpallossal csinálta nekem az utat a teológiai tanársághoz. Én tanítványának és lelki gyermekének éreztem magam, aki mindig kiálltam érte... Megosztottuk a munkát. Ővé volt a reprezentálás, az irányzás, a fegyelmelés és a nevelés; enyim a végrehajtás, az építés, a segítség, s ha kellett, a helyettesítés. Ővé volt az igazgatás, enyim a missziói munka.”⁷⁹

Erre az időszakra, de még az összeomlás előtt, esik egy lesújtó emléke egy, a Nagy Károly társaságában végzett kerületi vizitációról. Végigjárták a kollégiumokat, külön foglalkoztak a szülőkkel. „A tanárokkal Nagy Károly késhegyig menő harcot vívott a felett, hogy óráikat –

⁷⁵ Uo. 118.

⁷⁶ Uo. 119.

⁷⁷ Uo. 132.

⁷⁸ *Az emberélet útjának felén.* 252.

⁷⁹ *Emlékezéseim.* 134.

legalább az elsőt – imádsággal kezdjük meg. Ez jellemző Nagy Károlyra és az akkori tanárságra is. Nagy Károly ebben az imádságban a kollégiumi nevelés biztosítékát látta; a tanárság – maguk sem lévén imádkozó emberek – kényszerképmutatást szimatolt, általa megalázva érezte magát a kézzel-lábbal tiltakozott a merénylet ellen: nem imádkozunk. Egy hun beszédű székely tanár a gyűlésen hatalmas beszédet mondott ellene, amit így végzett: úgy vagyunk, mint Luther Márton, itt állunk, másképp nem tehetünk, nem imádkozunk!”⁸⁰

Főjegyzősége alatt az ifjúsági munkát beszervezték a KIE-be (Keresztyén Ifjúsági Egyesület). Imre Lajos és Makkai Sándor segítségével elkészítették az erdélyi egyházkerület missziói munkájának programját, és megerősítették azt a szervezetet, mely ezt a munkát végezte, az Erdélyi Kálvin Szövetséget.

Hogyan látja a főjegyző az akkori erdélyi egyházpolitikát?

Ravasz főjegyzősége jelentős a Romániához csatolt Erdély egyházpolitikájának kialakításában. „Két veszedelmet kellett elkerülni: túlzott alkalmazkodással el ne áruljuk az egyház magyarságát, történeti folytonosságát és szellemi integritását; viszont föld alá vonulva kétségbeesett irredenta harcban meg ne szűnjék az egyház egyház lenni... Volt egy erős áramlat, amely az első felé tolt, s egy még erősebb, mely a második felé. Ennek az iránynak volt a híve Nagy Károly is. Győzött az az irány, amely tartja az erdélyi református egyház szellemi integritását, a magyarországi való lelki egységét; megőrzi és kiépíti független erdélyiségét... Az állammal szemben függetlenségét körömszakadtáig védelmezi, s különösen nem fogad el sem tartalmi, sem formai anyagot arra, hogy vele az állam politikai céljait szolgálja.”⁸¹

A lét és a nemlét kérdése feszültek szembe egymással ebben az időben, egészen 1921-ig, mikor Magyarország ratifikálta a trianoni szerződést, a püspök letette a hűségesküt és az államsegélyt minden vonalon kiutalták. „A tanárok nem kaptak fizetést, a diákok nem tudták fizetni az internátusi díjat. Ekkor történt, hogy a tanárnék varmi kezdtek az üzletekbe. Ezzel megereszték családjuk eltartásának a felét. Mi pedig tanárok jól éneklő, jól szavaló diákokkal teameket alakítottunk és jártuk a gyülekezeteket. Prédikáltunk, vallásos estélyeket tartottunk, s ebből begyűlt a tanárok fizetésének a második fele.”⁸²

Mint főjegyzőnek, neki volt tiszte a román kormánnyal való tárgyalások folytatása. Ő csak megkezdte azt a munkát, mely Pestre távozása után Nagy Károly és Makkai Sándor püspöksége alatt fejlődött ki. Ezek a tárgyalások két kérdéskörre vonatkoztak. Az állam által lefoglalt leánygimnázium telkén akarták a leánymunka, a nőszövetség és a diakonisszaház épületét elhelyezni. Nem sikerült. A másik a püspöki eskü kérdése, melytől az állam függővé tette az államsegélyt. E két kérdés intézése érdekében 1920 nyarán hosszabb időt tölt Bukarestben. „Ha vasárnap közbeesett, istentiszteletet tartottam a magyar református templomban... Úgy énekeltek a Himnuszt, hogy majd szétment a templom Bukarestben, a királyi palota tőszomszédságában. Az úrasztalának terítője nemzetiszínű selyemzászlóval volt bélelve, majdnem megtántorodtam a meglepetés örömétől, mikor az úrasztalához készülve felfedtem a takarót.”⁸³

3.3.2. Az egyházi sajtó szolgálatában

A Református Szemle⁸⁴ szerkesztését Ravasz Nagy Károly püspökké választásakor vette át és végezte kolozsvári korszaka végéig. „A Református Szemle hasábjain körvonalaztam egy helyes középiskolai vallásnevelési tanterv alapelveit, egy pásztori gyülekezet tagozódását, az Erdélyi Kálvin Szövetség munkatervét, az erdélyi vallásos nevelők munkaközösségének szervezetét és működését.”⁸⁵

⁸⁰ Uo. 135.

⁸¹ Uo. 136.

⁸² Uo. 138.

⁸³ Uo. 142.

⁸⁴ 1908-ban indult meg Kolozsvárt az Erdélyi Protestáns Lap utódként.

⁸⁵ *Emlékezéseim*. 115.

1915-ben dr. Imre Lajossal és dr. Makkai Sándorral, két korábbi tanítványával, ekkor már a gyakorlati teológia magántanáiraival határozták el egy olyan teológiai szaklapnak a kiadását, amelyik szigorú tudományos alapokon foglalkozik a lelkipásztori praxis, általában az építő egyházszolgálat kérdéseivel, de egészen gyakorlati céllal, melyben nem lesznek pártok, irányok, csak igazságok és elvek. Ez Az Út, melynek kéziratanyagáról ők hárman gondoskodtak.⁸⁶ Az Útban jelent meg 1917-ben *A mi istentiszteletünk* c. cikksorozata mint a liturgiai reform előmunkálata, melynek gyümölcsei az 1932-es új istentiszteleti rendtartásban érlelődnek be.

A Protestáns Szemle szerkesztője. A magyar Protestáns Irodalmi Társaság folyóirata szerkesztését 1914 januárjától bízzák rá. „Én a Szemlét igyekeztem valóban szemlévé tenni, olyaná, amely a magyar evangéliumi keresztyénség életkérdéseit tárgyalja a magyar értelmiség műveltségi fokán, erős teológiai és világnézeti alapokon, de érthetően, lehetőleg írásművészettel.”⁸⁷

3.3.3. Közéleti munkássága

„Tagja voltam az Erdélyi Irodalmi Társaságnak, az Erdélyi Múzeum-Egyletnek... a Kolozsvári Unió-páholynak... Itt a klasszikus szabadkőművesség szelleme uralkodott. A középosztály szabadelvű része került itt össze... Politikával nem foglalkoztunk, alappillérünk a nemzeti gondolat és emberszeretet volt... Idegenkedtünk a radikalizmustól, féltünk a szocializmus ideológiájától, kárhoztattuk a materializmust – kommunizmusról még halvány sejtelmünk sem volt -, de egész felfogásunk a Ferenc József-i monarchia, a szabadelvű párt idején mégis határozottan haladó, főképpen az antiklerikalizmus irányában. A keresztyén etika tiszta levegője, a jézusi jóság magasztossága, ami beszédeinkből kisugárzott, jó hatással volt az ott összegyűlt vegyes társaságra, s lelkeinket közös magasságokba emelte... De közben a budapesti szabadkőművesség egyre nyíltabban hirdetett meg egy radikális programot... A baloldali sajtó és propaganda legszébb fétiseinket (eszméinket) támadta és csúfolta, s az ébredő egyházak nem egy radikális és megelődő átalakulás programját tették magukévá, hanem a megtámadott történelmi javak védelmét. Ez volt az oka, hogy a református egyház is a konzervatív táborba állt, s nekünk lehetetlen volt megmaradni abban a szabadkőművességben, amely lélekben maga is meghasadt s a dinamikusabb radikális formában haladt a forradalom felé.”⁸⁸ Így lett a negyvenedik életéhez közeledő Ravasz konzervatív gondolkodó és publicista, aki szemben állott az egyre erősödő radikalizmussal. „Akik Magyarország történelmi integritását védelmeztük, akik a szellem főségét hirdettük, akik vallottuk a kijelentés igazságát; felemeltük szavunkat az erkölcs abszolút becse mellett, egy olyan világban, amely lassan kezdett mállani, omladozni, nem tehattünk egyebet, mint azt, amit tettünk; igyekeztünk megtartani a jót.”⁸⁹

4. Tovább az Úton, a tető felé

1921. június 6-án dunamelléki püspöknek választják meg.⁹⁰

1921 szeptemberében költözik Ravasz László, mint Kálvin téri lelkipásztor és dunamelléki püspök, családjával Budapestre.

---

⁸⁶ 1918-ig, az ország szétdarabolásáig maradt életben, majd később a romániai reformátusság egyházi lapjaként élelt újra.

⁸⁷ *Emlékezéseim*. 116.

⁸⁸ Uo. 120, 121.

⁸⁹ Uo. 123.

⁹⁰ Nem jelentéktelen előzmények nélkül. Petri Elek budapesti püspök halála után (1921. márc.) a Kálvin téri lelkeséget ajánlják fel neki. „Rendkívüli erős lelki tusa után, amelyben legjobb barátaim és Erdély vezetői konszenzusra jutottak volna, a válaszom ez volt: ha a lelkeszi megválasztást a püspöki megválasztás is követi, e páratlan és szinte hihetetlen megtisztelés elől kitérni nem tudok, de jelenlegi helyzetem nem engedi meg, hogy pusztán a Kálvin téri parochiát elfogadjam, bármily nagyra becsülöm annak jelentőségét.” (Uo. 146.)

4.1. Püspöki szolgálata (1921–1948)

4.1.1. A történelmi egyház evangelizálásának szolgálatában

A megválasztott püspök Budapestre érkezésekor két romlás fenyegette az egyházat. „A kormányzó gyülekezet nem volt élő hitű, az élő hitű tagok kívül estek a kormányzó gyülekezet tagozatain. Lehet, hogy ezt akkor még kevesen látták, de nekem meg kellett hirdetni szolgálatom alapvető programgondolatát.

Püspöki székfoglaló beszédemben ezt az adott idő aktualitásában – így fogalmaztam meg: Egyházasítani az egyesületi keresztyénséget, evangelizálni a történelmi egyházat.”⁹¹

Ezt nemcsak szervezetiesen és úgy próbálta elérni, hogy munkatársakat keresett és nevelt, hanem mindenekelőtt igehirdetésével. Úgy, mint Magyarország vendégprédikátora, aki „az életben sok minden akartam lenni, és sokszor más lettem, mint ami akartam. Most már csak egy vágyam van: szeretnék nemzedékem prédikátora lenni”.⁹² Szolgálatát az igehirdetésben foglalja össze. „Ha egy szóban akarjuk összefoglalni a lelki szolgálatot, azt kell mondanunk, hogy az a szó az igehirdetés, mert az igehirdetés magába foglalja a tanítást, a pásztorságot, a sákramentumok kiszolgáltatását és a kulcsok hatalmát, az egyházfegyelmet.”⁹³

Igehirdetésével túllépte az erdélyi és magyarországi kereteket. Többször szolgált Bécsben, Párizsban. 1929-ben közel négy hónapon át Észak-Amerika magyar református gyülekezeteiben.

4.1.2. Az egyházszerző püspök

Püspöki támogatásban részesíti a KIE-t, a Soli Deo Gloriát, melyek magukba foglalták a magyar tanulói ifjúság nagy részét. Bábáskodik az Országos Református Nőszövetség megszületésénél. 1936 őszén az Országos Református Lelkészerkezet elnökévé, 1937-től a magyarországi református egyház egyetemes konventjének lelkesi elnökévé választották.

Főszerkesztője volt a Protestáns Szemlének, Lelkészegyesületnek, Református Figyelőnek, Református Életnek, így próbált harmonizálni a holland alapokra támaszkodó történeti kálvinizmus és az egyetemes evangéliumi keresztyénség képviselői között. Részt vett a Református Világszövetség három nagy gyűlésén: Bostonban (1929), Belfastban (1933) és Genfben (1948).

„Sokat fáradoztam azon, hogy a Világszövetség keretében teremtsük meg a magyar ökumenét: a magyarországi, az utódállamokban élő és a külföldön szétszórta reformátusok lelki egységének ápolását, főképpen azáltal, hogy közös legyen a liturgiánk, az énekeskönyvünk, a káténk, s legyen egy közös ünnepünk, a református magyarok világszövetségének az ünnepe.”⁹⁴

A Life and Work keretében sokat fáradozott az egyházak közti gyakorlati együttműködés előmozdításán, majd az Egyházak Világtanácsa (1948, Amszterdam) alakulásánál is ott van, mint a magyar küldöttség vezetője. (Már nem püspökként, hanem a Kálvin téri gyülekezet lelki-pásztoraként.)

4.2. Irodalmi munkássága

„Az irodalom mindig nagy kísértés volt számomra... sokszor megkísértett az a gondolat, hogy csak író legyek és semmi más... Én szívvel-lélekkel az irodalmi baloldalhoz tartoztam. Diákkorom az Ady varázsa alatt telt el... Reményik Sándorral és Áprily Lajossal egy egész életre szóló mély barátság fűzött össze... Móricz Zsigmonddal zavartalan volt viszonyom egészen haláláig... Még megemlítem, hogy Szabó Dezső, a »káromlás Michel Angelója«, ádáz dühvel támadott egész élete során.”⁹⁵

⁹¹ Uo. 166.

⁹² Mondja 1942. okt. 31-én a *Korbán* előszavának végén.

⁹³ *Emlékezéseim*. 178.

⁹⁴ Ezt a célt szolgálta volna a Református Magyarok Világszövetségének a szervezete, melynek tervezete 1939-ben el is készült, megalakulására azonban 50 évet kellett várni. (1991-ben alakult meg a Magyar Reformátusok Világszövetsége.)

⁹⁵ *Emlékezéseim*. 279–290.

1924-ben újjászervezte a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságot, melynek 1938-ig ügyvezető elnöke és lapjának, a Protestáns Szemlének főszerkesztője.

Megalapította a Református Élet és a Magyar Kálvinizmus című egyházi lapokat, és mindkettőnek főszerkesztője.

4.3. Kitüntetései, tisztségei

A kolozsvári teológiai fakultás tiszteletbeli professzora.

A pécsi Erzsébet Tudományegyetem evangélikus hittudományi karának díszdoktora.

A debreceni Tisza István Tudományegyetem hittudományi karának díszdoktora.

A Saint Andrews-i tudományegyetem Doctor of Divinity címmel tüntette ki.

A lancasteri Franklin–Marshall főiskola a jogtudományok doktorává választotta (U. D.).

A Corvin Testület corvin láncosa.

A magyar polgári érdemrend első osztályának tulajdonosa (1935).

A magyar királyi titkos tanácsosi méltóság (1936) és a Szent István-rend kiskeresztje (1947) hordozója.

1924-től rendes tagja a Kisfaludy Társaságnak.

Tagja volt még a debreceni Tisza István Társaságnak, a pécsi Janus Pannonius Társaságnak, a Petőfi Társaságnak és a Corvin Testületnek.

1925-ben a Magyar Tudományos Akadémia választja tiszteletbeli tagjává, mely székét 1927-ben foglalja el a *Pál Athénban* című értekezésével. 1937–40 közt az Akadémia másodelnöke.

1926-tól tagja a Felsőházaknak. Kiemelkedő felszólalásokként emlékszik a Felvidék és Erdély visszacsatolása alkalmával elmondott ünnepi felsőházi beszédeire.

Ennyi kitüntetés és tisztség csak azt érthette, aki nem csak szavakkal vallotta, hanem életével bizonyította a „sokat dolgozni, puritánul élni, sáfárságot vállalni s a többit Istenre bízni”⁹⁶ életvet. Ez vitte fel őt a tetőre. „Minden feldobott kő elér egy csúcspontra, és akkor visszacsúszik. Nem hivalkodás tehát, ha a tetőről beszélek, csak annyit mondok – emberileg szólva –, hogy az én pályám is felérkezett a csúcspontra s akkor kezdett lassan alábbszállni... Ezt a pontot ötven- és hatvanéves korom között, a harmincas évek közepe táján értem el.”⁹⁷ „Tiszta református teológiát tanítottam, mert ez a mi történeti örökségünk. Ugyanakkor bátor, gyökeres, támadó evangelizációt hirdettem az egyház hivatalos programjául... Nemzeti szolgálat volt ez a világpolgárság köntösében, református politika az ökumené mezején... Nem mondom, hogy mindezt megcsináltuk vagy – Isten őrizz! – én csináltam. Nem csak a Dunamelléken, de az egész országban egy nagyszerű nemzedék jutott vezető helyre. Révész Imre, Enyedi Andor, Győry Elemér, Vásárhelyi János püspökök, Makkai Sándor, Imre Lajos, Tavasz Sándor, Nagy András Erdélyből; Dunamellékről Czeglédy Sándor, Victor János, Bereczky Albert, Muraközi Gyula, Hetessy Kálmán, Szabó Imre, Ágoston Sándor, Pap László, Bodoky Richárd, a világiak közül Kun Béla, Imre Sándor, Áprily Lajos, Teleky László, Kardos János, Zsindelyné Tüdös Klára, akik mind a legbensőbb személyi kapcsolatban álltak velem. Hálás voltam segítségükért, még hálásabb kritikájukért.”⁹⁸

5. „Zuhanás”, de nem lefelé, hanem „befelé és felfelé”

5.1. „A vihar süvöltött ... az Ige zengett”

„A háborúba belekerültünk. A nemzetet meg kell nyugtatni, kell a lelket tartani benne. De a mondott szó süketen és üresen tér vissza...”¹⁰⁰

⁹⁶ Uo. 291.

⁹⁷ Uo. 271.

⁹⁸ Uo. 301.

⁹⁹ Az *Emlékezéseimben* ezt a korszakot Ravasz a zuhanás címszó alatt foglalja egybe, de ez inkább a „Hit és engedelmesség” útján való zuhanás, azon az úton, amit a püspök 1947-es jelentésében irányában befelé és felfelé haladónak látott.

¹⁰⁰ Uo. 302.

A háborús zűrzavarban, mikor nehéz volt a politikai tisztánlátás, amiről, bár hallgatólagosan, az előbbi idézet is beszél, Ravasz hallatlan szorgalommal és odaadással az egyház nagy, súlyos és apró-cseprő dolgaival törődött. Rengeteget prédikált, állandóan járta a gyülekezeteket. „A püspök látogatásai és szavai a sokféle megpróbáltatást elszenvedő gyülekezetek számára biztatást és erősítést jelentettek.”¹⁰¹ Ravasz Lászlót, a nagy népszerűségnek örvendő püspököt, a nyilasok keresték, arcképeit összetörték, a képeken a szemeket kiszúrták. A közben megalakult baloldal is feketelistára teszi. Ravasz ajkán az Ige zengett. „Az ágyúk dörögtek, a templom rengett, a vihar süvöltött, a gyülekezet zokogott s az Ige zengett: Istennek örök törvényei vannak s törvényei mögött érvényt adó, félelmes komolysággal az ő fölséges lénye áll. Ilyen ez a törvénye is: amit vet az ember, azt aratja is. Még sohasem történt meg, hogy valaki búzáat vessen és liliomot arasson, viszont a magyar példaszó szerint megint megesik, hogy aki ocsút vet, azt arat...”¹⁰² A maga és a nemzet bűnbánatát hirdette prédikációiban. Ezzel a lelkülettel folytatja útját, „könyörögjünk, fogadjon vissza kegyelmébe s Igéjével és Szentlelkével úgy világítson, vezéreljen, feddjen és pásztoroljon, hogy a mi új életünk és az új Magyarország élete az ő boldog és áldott szövetségében megmaradjon”¹⁰³ – hangzott a gyülekezet tagjaihoz intézett pásztorlevelében. Az újrakezdés¹⁰⁴ által bevezetett konszolidáció következett. „Nagyon határozott nyilatkozatokat tettünk a demokrácia, az államfordulat mellett, de nagyon határozottan gyakoroltuk az egyház prófétai tisztét és a politikai vezetésnek Isten Igéje szerinti bírálatát.”¹⁰⁵ Ma is aktuálisan és útmutatóan hangzik Ravasz meggyőződése, „hogy Magyarország gazdasági és politikai újjáépülése morális megépülésétől függ... a demokrácia fejlett öntudatot kíván, politikai érettséget, erkölcsi autonómiát, azaz önállóságot és átnemesedett népjellemet. Enélkül demokrácia nincs... A demokrácia szabadságot ígér, de követeli, hogy tudjunk élni vele, hirdeti a jóakaratot, de megkívánja, hogy a jobbik akaratnak önként engedelmeskedjünk... Ha ez nincs meg... álcázott diktatúra, szolgálat helyett uralkodás, szép jelszavakkal takaródzó korrupció, gyűlölet és társadalmi szétbomlás... Hadd kiáltsuk újra világgá a kétezer esztendő óta tételt, mert kezdünk megfedkezni róla: csak becsületes emberek lehetnek demokraták, csak erkölcsi erő építhet országot.”¹⁰⁶

A háború válsága utáni egyház legnagyobb kérdésének az egyház önnön reformációját nevezte meg.¹⁰⁷ 1947 végén úgy látta, hogy az egyház fontos keresztúthoz érkezett, „egy olyan pontra, ahol tájékozódnia kell. Jobbra menjen, vagy balra, kérdezi tőle a politikai élet. Kelet vagy Nyugat felé tájékozódjék, tudakolja a világpolitika... tájékozódunk kell most és itt... A mi irányunk: Befelé és felfelé.”¹⁰⁸ Az egyházáért felelős, a hit és engedelmisség útján járó püspök az egyetlen helyes irányba mutatott, és mégis...

¹⁰¹ *Válogatott írások*. 1945–1968. Bárczay Gyula szerkesztésében és az általa írt bevezetővel. 11.

¹⁰² *Emlékezéseim*. 307.

¹⁰³ Uo. 312.

¹⁰⁴ Az újrakezdés hegyén vár ő, a régi, igaz, egy, szent, láthatatlan, teremő és megváltó Isten. Égnek és földnek Ura, Igaz Bfő s óh, hála, hála: Nekünk mindnyájunknak irgalmas szívvű mennyei Atyánk.” Ezek a befejező akkordjai, az 1945. márc. 11-én, a Kálvin téren elmondott, *A borzalmas Isten-csere* című prédikációjának. Lásd *Válogatott írások*. 28.

¹⁰⁵ *Emlékezéseim*. 318.

¹⁰⁶ *Válogatott írások*. 69–70.

¹⁰⁷ Mintha a mához szólna 1946. szept. 25-én az ORLE elnöki megnyitó beszédében: „Fájdalommal kell látnom, hogy mi erre a nagy és szent munkára nem vagyunk még kellően felkészülve. Mindazt, amiről ma egyházi reformgyűléseken szó esik, kölcsönös idegenkedéssel szokták hallgatni az emberek. Észrevétlenül polarizálódott a munka maradiak és újtók, konzervatívok és forradalmárok táborára. Ennélfogva mindegyik fél azt hiszi, hogy a másik megállapítása mögött ellene irányuló személyes vád szólal meg s az első mozdulat mindig a védekezés és az öngazolás a burkolt támadással szemben. Ettől kell megszabadulnunk, hogy közös munkában, Isten Igéje világosságánál, hitvallásunk szellemében, egyházunk történelmi folytonosságát megőrizve keressük a nagy megújulás módjait... El kell kerülnünk azt a látszatot, mintha a magyar református egyházban az egyház megújulásáért folytatott komoly, imádságos és férfias küzdelem valami személyi okvetetlenkedés, egyéni ambíció vagy pedig egyházforradalmi kalandozás céljait szolgálná.” *Válogatott írások*. 79.

¹⁰⁸ XXVI. püspöki jelentés, 1947. nov. 18., *Válogatott írások*. 135, 137.

5.2. Kényszerpályán az üstökös

1948. márc. 31-én lemondásra szólították fel. Veres Péter honvédelmi miniszter és Dobi István, a Kisgazdapárt elnöke kapta és végezte el ezt a megbízatást, az összes párt és a Rákosi kormány nevében. „Nagy zavaruknak azzal a tréfás megjegyzéssel vettem véget, hogy a Ravasz László visszavonulására nézve egyik igen jelentős helyen szolgáló egyházi vezetőember ért velük egyet, s rajta kívül nem tudom, ki más. Ki... kérdezték csodálkozva... Én... feleltem mosolyogva. Ettől a barátságos felszólítástól függetlenül már régen elhatároztam, hogy 1948 végén a püspöki szolgálattól visszavonulok.”¹⁰⁹

Ápr. 1-én felkeresték Bereczky Albert és Victor János, hogy közöljék vele és felkészítsék a pártközi határozatra. De elkéstek. Bereczky az utódlás kérdését is felvetette. Erről volt szó az ápr. 4-i Barth Károlyval és Bereczkyvel folytatott beszélgetésen is. Barth Péter Jánost ajánlotta. Bereczky Makkai Sándor jelöltségéhez ragaszkodott, mire Barth kifejezte aggodalmát, hogy a kormány nem fog hozzájárulni. Beszélgetések következtek Tildy Zoltán köztársasági elnöknel, majd Rákosi Mátyásnál, mely meghívást Bereczky Albert közvetítette. Súlyos beszélgetésekként emlékszik rájuk.

1948. ápr. 28-án az egyetemes konventen beadta lemondását. „Kényszerítés volt-é a lemondásom – döntse el magára nézve az olvasó. Én azt mondom, nem, mert nekem szabad volt a felszólításra nemet mondanom s vállalni a legalább 15 évre szóló börtönbüntetést. Inkább okos voltam, mint erős... Bereczky Albertet ajánlottam utódomul, de az esperesi és gondnoki értekezlet – kibővítve az egyházkerületi tanács tagjaival – egyhangúlag leszavazott.”¹¹⁰

Hogyan látja a félreállított Ravasz az egyház 1948–1956 közti helyzetét?

Csalódásának ad hangot: „a magamról tett szomorú tapasztalataim szerint, az ember legkönynyebben azt hiszi el, hogy szeretik és követik. Ebben nagyon könnyű csalódní.”¹¹¹ „A magyar református egyház Isten rendelése következtében kommunista uralom alatt él... A kommunizmus arra rájött, hogy az egyházat üldözéssel csak megerősítheti. De úgy vélte, hogy támogatásával belülről meg tudja gyengíteni, ha az egyház vezetésére befolyást tud szerezni. A módszer tehát ez volt: meggyengíteni az egyházat az egyház által, úgy, hogy szembeállítja Krisztus népét vezetőivel, megnyeri az egyház vezetőségét a maga szövetségének s vele bontatja le az egyház történelmi épületét.”¹¹²

Krisztus magyar egyházát nem egyházi szempontból és érdekből kormányozták, hanem külső, világi érdekek szerint. Az igehirdetést propagandával elegyítették. „Az intézményesített egyház jelenleg egy spirituális ÁVO, lelki-szellemi Államvédelmi Osztály, amelyet az állam megfizet, felhasznál, abban a reményben, hogy mikor nincs szüksége rá, félredobja... Az egyháztól fellebbezni kell a gyülekezethez. Az egyház idegen hatalom kezébe került, s annak politikai faktorává vált. De a gyülekezet olyan, mint az igehirdetés, a pásztori munka, a munkálkodó Szentlélek. Az élő gyülekezet elbírja a halott egyházat is.”¹¹³

6. „Az emberélet útjának” vége felé

6.1. „Hazafelé”¹¹⁴

1948. okt. 1-től mint Kálvin téri lelkész folytatta munkáját. „Az áldott Kálvin téri szolgálat visszaadott önmagamnak: egész lélekkel igehirdető lehettem. Erre vágytam mindig, s most elértem.”¹¹⁵ Gyülekezeti szolgálata mellett a teológiai tanári kar felkérésére vezette a homiletikai

¹⁰⁹ *Emlékezéseim.* 332.

¹¹⁰ Uo. 350.

¹¹¹ Uo. 370.

¹¹² Uo. 372.

¹¹³ Uo. 396.

¹¹⁴ A Kálvin téren 1948. nov. 28-án elhangzott prédikációjának címe. Lásd. *Válogatott írások.* 192.

¹¹⁵ *Emlékezéseim.* 357.

szemináriumot, és kitaró munkát végzett az Istentiszteleti Rendtartás revíziója és az ágendáskönyv második kiadásának előkészítése terén.

1953. nov. 15-re tervezte nyugdíjba vonulását, hogy kerek ötven év szolgálatot tehesen le, de sürgetett eljárással már februárban nyugdíjba kényszerítették. 1953. febr. 8-án bejelentette visszavonulását. A távozó lelkipásztor Ravasz László utolsó Kálvin téri prédikációjának (csak három év múlva, az 56-os forradalom nyitja meg számára a Kálvin téri templom szószéke felé vezető utat)¹¹⁶ utolsó mondata: „ő mondta: azért jöttem, hogy életük legyen és bővítködjenek”¹¹⁷

a maga önmagán túlmutató felkiáltójelével figyelmeztetően beszél arról a lelkipásztori szolgálatról, melyet most letett, mely nem volt más, mint az Élet hirdetése. Ez annak a „búcsúzó öreg szolgának” az utolsó szava, aki „ezt mondja – és ezt mondhatja – hittem, azért szoltam”¹¹⁸ Élete hátralévő részét Leányfaluban, egyházától elszigetelt magányban töltötte.

6.2. 1956... mikor újból szükség volt rá

Okt. 31-én érkezett Leányfaluba, ahová lemondása után vonul vissza, a hír, hogy a Kálvin téri gyülekezet követelte visszahívását. A forradalmi légkörben Bereczky Albert „súlyos beteg” kórházban volt, később püspökségéről, majd lelkési állásáról is lemondott, így ismét kell Ravasz, a világitó fáklya. „Nem vagyok forradalmár, csak egy öreg pásztor, aki szívesen segít a bajban, ha tud... Vezetlek, ha követtek, ha nem, engedjete félreállnom.”¹¹⁹

Nov. 1-én, rádiós szövegében, a magyar reformátusok szavát hallatja: „Bűnbánattal valljuk meg, hogy az egyház mint földi intézmény kényszerűségeen felül is engedte magát megkötöztetni a vele halálos ellentétben álló politikai hatalom erőszakától és cselvetéseitől, s emiatt örökkévaló lelki céljainak szolgálatában is kárt vallott. Most éppen azzal foglalkozik, hogy ezeket a köteleket lehányja magáról.”¹²⁰ Arra kéri a lelkipásztorokat, hogy legyenek a nép élő lelkiismerete, mint az Ige hű sáfárai, tisztán és bátran tolmácsolják Isten irgalmas üzenetét, vigasztalásul, feddésül és világosságul.

Irányítja a Megújulási Mozgalom munkáját, melyet 1957. jan. 5-én oszlat fel és szüntet meg az állam. A *Kik vagyunk és mit akarunk?* világos beszámoló a célkitűzésekről: „...célul tűzte ki, hogy egyházunkban az Ige és a lelkiismeret szabadságát helyreállítja és azt szervezetben és igazgatásban érvényre juttatja. Ennek a bizottságnak a felkérésére vállalkoztam a magyar református egyház lelki irányítására addig is, míg a Zsinat és Konvent törvényes elnökei a vezetést tényleg gyakorolhatják. E minőségben szólok most hozzátok, atyai és pásztori szóval.”¹²¹ A dr. Papp László rádiós helyzetismertetése világosan beszél arról, hogy a Megújulási Mozgalom intézőbizottsága „kifejezte azt a meggyőződését, hogy a magyar református egyház zsinata és egyetemes konventje törvényes elnökének ma is dr. Ravasz László püspököt tartja, aki ezekről a tisztségekről csak politikai kényszer hatására volt kénytelen lemondani.”¹²² Ravasz azt akarta, hogy az egyház hű maradjon Urához, hogy Isten Igéjét tisztán hirdesse, szolgálatát szabadon gyakorolja, igazgatásából eltűnjön minden demokráciellenes gyakorlat, legyen valódi zsinat-presbiteri alkotmányformája.

A forradalom elfojtása után a kibontakozó rémuralom Ravasz Lászlót ellenforradalmárnak nyilvánítja. 1957. febr. 10-től véglegesen visszavonul Leányfaluba. „Megbocsájtom és elfeledem azokat a rágalmakat, amikkel irigyek, gyávák, megakuvók illettek.”¹²³

---

¹¹⁶ Ténylegesen utolsó templomi igehirdetése 1957. ápr. 19-én, nagypénteken hangzik el a Kálvin téren, melynek címe beszédes: *Élet a halálban.* = *Válogatott írások.* 306.

¹¹⁷ Uo. 258.

¹¹⁸ A gyülekezet presbitereikhez intézett búcsúbeszédében. Uo. 262.

¹¹⁹ *Emlékezéseim.* 379.

¹²⁰ A beszéd megjelent az új református lapban, a *Reformációban.* Számai eltűntek, tilos volt idézni... Megjelent: *Confessio* 1989/3. 106.

¹²¹ *Emlékezéseim.* 386.

¹²² *Confessio* 1993/3. 106.

¹²³ *Emlékezéseim.* 391.

6.2. Az emberélet útjának vége... 1975

Ravasz László korán megtette a döntést és vállalta következményeit magára, családjára, egyházi helyzetére: „...az én megtérésem nem volt pillanatnyi, nem tudom napokhoz vagy órákhoz kötni, de fokozatosan belső megvilágosodás, áthevülés, csúcsra érkezés, életem öntudatos beirányozása Krisztus felé, az ő keresztyébe fogózás, a neki való teljesebb átadás, a benne való egyre mélyebb meggyökerezés. Ez táplálta és alakította teológiai gondolkodásomat, tanítói, igehirdetői és pásztori szolgálatomat. Ezért teológiai tanulmányom sohasem volt öncélú tudományos munka. Azért foglalkoztam teológiával, hogy alkalmasabb legyek az igehirdetésre.”¹²⁴ „Ami most az én teológiámat illeti, arról mindenekelőtt azt kell mondanom, hogy sohasem volt kész és sohasem volt lezárható. Nemcsak abban az általános barthi értelemben nem, hogy minden teológia haladás az Ige felé, megközelítése az isteni igazságnak, hanem abban az értelemben is, hogy Böhmtől indultam el, Schweizeren, majd Troelschön át mentem Kálvin felé, másfelől a Niebergall–Rittelmeyer-i építő irány sөvénye között vándoroltam Brunner–Barth felé. ÚTKÖZBEN voltam teológus, s egy pályán áthaladva mondtam el véleményemet Istenről, a világról és az emberről s ezek egymás közti viszonyáról... Bensőleg hosszú út, mert hitbeli fejlődésemnek, a Kegyelemben való lassú meggyökerezésemnek gondolati képe. Az őmber megöklésének és az új felöltésének az állandó teológiai árnyéka. Azért hát csak az ítélt meg engem mint teológust igazán, aki egész pályámat áttekinti s ebből a személyes elvből, egzisztenciából magyarázza. Ez érteti meg, miként lett a modern teológusból az Ige teológusa, az antropológia mint adott helyet a kizárólagos teológiai felfogásnak, miként került az élmény helyére a kijelentés, a kegyes tudat helyére az Ige, az életelvek helyére a megtérés és újjászületés; miként ment át a hangsúly a hiányérzetről a hálára, a felszabadulásról a szolgálatra, arról az örömről, hogy Isten az enyém, arra az örömről, hogy mi Istenéi vagyunk, az egyéniségről a közösségre, a szolgáló személyről a gyülekezetre s közben erről az időközi és átmeneti, látható világról a láthatatlanra, örökkévalóra, amely eschatologikus jelenvalósággal jegyez el és koboz el a maga számára.”¹²⁵

„Egyedül maradtam... Kezdem úgy érezni, mintha boldog találkozásra egy csodálatos palotába mennék. Mögöttem bezárul. elhagyott világom ajtaja... hívogatnak belülről zengő zsolozsmák... Nem vagyok egyedül. Az Atya velem van. Ajkam talán néma, de fáradt lelkem már énekel.”¹²⁶

7. Művei

„Az elsőt húszéves koromban kezdtem el (*Aisthesis*, Három széptani kérdés. Kolozsvár 1903), ezt [*Emlékezéseim*] a nyolcvanadikban fejezem be; közbül egy kis könyvtárra valók a nyomtatásban megjelent művek; majdnem ugyanennyi, ami már nem jelenhetett meg.”¹²⁷

Az 1941-ig terjedő írói munkásságának bibliográfiáját egy munkacsoport az *És lőn világosság* c. Emlékkönyvben alapos részletességgel kezünkbe adta (lásd. 515–539.). Az 1956 után tiltott (indexelt) Ravasz munkáinak egy gyűjteményes kiadása, Bárczai Gyula szerkesztésében, 1988-ban jelent meg Bernben, Ravasz László: *Válogatott írások 1945–1968* címmel.

Fontosabb művei, gyűjteményes kötetei

Aisthesis. Három széptani kérdés. Kvár 1903.

Bevezetés a gyakorlati teológiába. Kvár 1907.

Ez ama Jézus. Kvár 1910.

A gyülekezeti igehirdetés elmélete. Pápa 1915.

Látások könyve. Kvár 1917.

¹²⁴ Uo. 113.

¹²⁵ Uo. 112.

¹²⁶ *Hazafelé*. 214–215.

¹²⁷ Uo. 395.

Kicsoda az ember? Bp. 1918.
Beszédek és imák. Bp. 1921.
Gondolatok. Bp. 1921.
Orgonazúgás. Bp. 1923.
Hazafelé. Bp. 1923.
Az emberélet útjának felén. Bp. 1924.
Százados énekek. Bp. 1924.
A halál árnyékában. Tahitótfalu 1927.
Tudom, kinek hittem. Tahitótfalu 1927.
A Tháborhegy ormán. Kvár 1928.
Pál Athénben. Bp. 1928.
A lélek embere. Bp. 1931.
Az eleve-elrendelés. Bp. 1931.
Alfa és Omega. (két kötet) Bp. 1933.
Élet-halál. Bp. 1934.
Utaid, Uram, mutasd meg. Bp. 1935.
Hít és engedelmesség. Bp. 1937.
Legyen világosság. (három kötet) Bp. 1938.
Isten rostájában. (három kötet) Bp. 1941.
Korbán. (két kötet) Bp. 1943.
Püspöki jelentések I-XXVII.
Válogatott írások. Bern 1988.
Kis dogmatika. Bp. 1990.
Az Újszövetség magyarázata. (1943–51 közt mondta el) Bp. 1991.
Emlékezéseim. Bp. 1992.

Hatalmas irodalmi hagyatéka hadd álljon előttünk, a teljesség igénye nélkül, a fontosabb tárgyalta kérdéskörök szerint csoportosítva. A kérdéskörök sokszor metszik egymást, mert szinte lehetetlen a szétválasztásuk, de kiindulópontként segítséget nyújthatnak az alaposabb Ravasz-kutatások számára.

7.1. Gyakorlati teológia

7.1.1. Általános gyakorlati teológia

Bevezetés a gyakorlati teológiába. Theologiai magántanári vizsgálatra. Kvár 1907.
Az élet igazsága. Székfoglaló beszéd. Értesítő 1907–1908. 6–14.
A gyakorlati teologia történetének főirányai. ErdPL 1907. márc., ápr., máj.

7.1.2. Homiletika, prédikációk

Igehirdetésünk alapkérdései. Bev. tanulmány az *Ez ama Jézushoz.* 1910.
A gyülekezeti igehirdetés elmélete. Pápa 1915.
Adalék az igehirdetés egyik főkérdéséhez. PSZ 1915.
A bibliai magyarázatról. 1915. Az Út. Kvár 1915. 1–2.
Igehirdetésünk megújhodása. 1916. = *Az emberélet útjának felén.* 31–50.
Az igehallgatás művészete. 1919. = *Az emberélet útjának felén.* 163–170.
A beszéd hatalma. = *Az emberélet útjának felén.* 125–129.
Igehirdetésünk revíziójának szükségességéről. Reformáció 1924. V. sz.
Miért nem hisznek nekünk? = *A Tháborhegy ormán.* 169–172.
Mi a prédikáció? 1929. = *Alfa és Omega* I. 159–165.
Az igehirdetés – isteni kényszer. 1929. = *Legyen világosság* II. 117–119.

Ars Hungarica. 1934. = *Legyen világosság* III. 43–54.
Beszéd és erő. 1934. = *Legyen világosság* II. 132–135.
A beszéd mint műalkotás. 1935. = *Legyen világosság* III. 32–42.
Szónoklás és igehirdetés. = *Legyen világosság* III. 137–161.
Az Ige szolgálata. 1935. = *Legyen világosság* II. 135–140.
Gyakorlati bibliamagyarázat. 1940. = *Korbán* II. 50–76.
Forradalmak a szó birodalmában. 1942. = *Korbán* II. 393–399.
Az ige hirdetése és hallgatása. 1953. = *Válogatott írások*. 259–263.

Prédikációskötetei

Ez ama Jézus. Kvár 1910.
Látások könyve. Kvár 1917.
Orgonazúgás. Bp. 1923.
Az emberélet útjának felén. Kvár 1924.
A halál árnyékában. Bp. 1927.
Tudom, kinek hittem. Bp. 1927.
A Tháborhegy ormán. Kvár 1928.
Alfa és Omega I. Bp. 1932.
Hit és engedelmesség. Kvár 1936.
Legyen világosság I–II. Bp. 1938.
Isten rostájában I–II. Bp. 1941.
Korbán I. Bp. 1943.

7.1.3. Vallásos nevelés

Vallásos nevelés. ErdPL 1905. 12. sz.
Középiszkolai vallástani tantervreformja érdekében. RSZ 1910. 43. sz.
Megjegyzések a vallás lélektanához. 1915. = *Az emberélet útjának felén*. 531.
Konfirmációi Káté. Könyvismertetés. RSZ 1918. 4, 5, 8, 9, 10. sz.
Az elhagyott Alma Máter. 1922. = *Isten rostájában* II. 413–418.
A mesterjegy. 1928. = *Isten rostájában* II. 408–412.
A gyermek értéke. 1928. = *Alfa és Omega* II. 329–333.
Magister Transsylvaniae. 1929. = *Alfa és Omega* II. 309–312.
A pataki főnix. 1930. = *Isten rostájában* II. 403–407.
Gönczi Lajos. 1930. = *Alfa és Omega* II. 313–320.
A gyermek mint nevelő. = *Alfa és Omega* II. 321–323.
Örök diákok. 1931. = *Alfa és Omega* II. 305–308.
Van-e szükség református tanítóra? 1933. = *Isten rostájában* II. 440–445.
A református tanító hivatása. 1934. = *Isten rostájában* II. 429–439.
Az aranykapu. 1934. = *Legyen világosság* III. 361–365.
Cseresznyevirág. 1935. = *Isten rostájában* II. 446–450.
Három pogácsa, három tarisznyába. 1936. = *Isten rostájában* II. 451–457.
Az igazi családvédelem. 1935. = *Isten rostájában* II. 383–395.
A vallásos nevelés. 1936. = *Isten rostájában* II. 396–402.
Közös munka, közös Vezér alatt. = *Legyen világosság* III. 366–367.
A világalakítás döntő munkája a nevelés. Ref.É 1936. III. sz.
A meggyógyult család. 1937. = *Legyen világosság* III. 373–377.
A gyermek királyi tiszte. 1937. = *Isten rostájában* II. 400–402.
Három fórum, három kérdés. = *Isten rostájában* II. 423.
Határkőnél. = *Isten rostájában* II. 425–428.
Ismeret és szeretet. 1937. = *Isten rostájában* II. 458–465.
Megtestesülés. 1937. = *Isten rostájában* II. 303–308.

Iskolaügyünk. LEgy 1937.

A vasárnapi iskola és a gyermekistentisztelet. 1937. = *Korbán* II. 41–49.

Családvédelem. 1938. = *Isten rostájában* III. 282–289.

A debreceni Kollégium. 1941. = *Isten rostájában* II. 154–166.

A gyermek: csoda. 1941. = *Isten rostájában* II. 263–269.

Ifjúság

Az enyedi diákgyűlés. = *Az emberélet útjának felén.* 90–94.

Megoldás a kereszt. = *A Tháborhegy ormán.* 99–103.

A kezdet. = *A Tháborhegy ormán.* 139–140.

Két kérdés. = *A Tháborhegy ormán.* 157–162.

Az ifjúság. = *Alfa és Omega* I. 232–238.

A szeráfok. = *Alfa és Omega* II. 324–328.

Ígérni és beváltani. 1936. = *Legyen világosság* III. 419–422.

A nagy szakadék. 1938. = *Isten rostájában* III. 269–281.

A szolgálat királyi életforma. 1939. = *Isten rostájában* II. 387–394.

Nyilak a hős kezében. 1940. = *Isten rostájában* II. 297–300.

7.1.4. Liturgika

Az Út 1916, 1917. évi számaiban jelentek meg:

Esketési agenda

A hétköznapi istentiszteletek rendje

Keresztelési agenda

Konfirmációi agenda

Úrvacsorai agenda

A mi istentiszteletünk

Alapelvek

A homiletikai istentisztelet

A sákramentumos istentisztelet

Szimbolikus istentiszteletek

Temetés

Ágenda, a magyar ref. egyház liturgiális könyve. Szerk. Ravasz L. Bp. 1927.

Az igaz istentisztelet. = *A Tháborhegy ormán.* 203–206.

A rádiós istentisztelet. = *Alfa és Omega* II. 173–175.

Az Énekeskönyv. 1940. = *Isten rostájában* II. 21–23.

7.1.5. Ekleziasztika, gyülekezetépítés (belmisszió)

Tudnivalók a diakonissza ügyről. 1920. = *Isten rostájában* III. 473–476.

Mit vár a reformáció egyháza nőtagjaitól. = *Az emberélet útjának felén.* 1924. 67–72.

Lélekből szolgálni. = *A Tháborhegy ormán.* 105–106.

Van-e rossz gyülekezet? 1927. = *A Tháborhegy ormán.* 165–168.

Az egyház négy arca. 1928. = *Alfa és Omega* II. 53–58.

Életkérdéseink. 1928. = *Alfa és Omega* II. 194–201.

Istentől elhívott presbyter. 1932. = *Alfa és Omega* II. 187–193.

Egyház és egyesület. 1932. = *Legyen világosság* I. 439–458.

A reverzális. 1937. = *Isten rostájában* II. 24–33.

Debrecen lelke. 1938. = *Isten rostájában* II. 44–52.

Téged miért hívnak keresztyénnek? 1938. = *Isten rostájában* III. 535–549.

Krisztus és az egyház. 1939. = *Isten rostájában* II. 403–406.

A püspöki vizitáció áldásai. 1939. = *Isten rostájában* II. 424–427.

Diagnózis. Részletek püspöki jelentésekből. = *Korbán* II. 499–523.

Programtöredékek. = *Korbán II.* 524–551.
Az igaz egyház és mi. 1941. = *Korbán II.* 146–153.
A magyar református egyház egysége. 1941. = *Korbán II.* 173–182.
Az egyház szeretetmunkája. 1942. = *Korbán II.* 88–96.
A református templom. 1942. = *Korbán II.* 108–117.
A kybernéta. 1942. = *Korbán II.* 128–137.

Külmisszió, ökumené

A külmisszió. 1928. = *A Tháborhegy ormán.* 111–121.
Az új encyclica. 1928. = *A Tháborhegy ormán.* 163–164.
A keresztyénség és a világ feszültsége. = *Legyen világosság II.* 464–468.
Egység vagy barátság. 1937. = *Isten rostájában II.* 434–442.
A helyes egyházpolitika. 1938. = *Isten rostájában II.* 428–433.
Az egyház követelménye a világgal szemben. 1941. = *Korbán II.* 77–81.
Világprotestantizmus. Részletek püspöki jelentésekből. = *Korbán II.* 462–482.
Egyházpolitika. Részletek püspöki jelentésekből. = *Korbán II.* 483–497.

7.1.6. A lelkipásztor

A lelkipásztori tiszt nagy ellentmondásai. 1928. = *Legyen világosság II.* 149–154.
Lelkipásztori levelek. 1929. = *Alfa és Omega II.* 59–67.
Elnöki megnyitó az ORLE nov. 26-iki közgyűlésén. = *Legyen világosság I.* 471–478.
Imhol vagyok, Uram. 1936. = *Legyen világosság II.* 140–143.
A lelkipásztori eszménykép. 1937. = *Isten rostájában III.* 504–509.
Megállok a bástyán. 1937. = *Isten rostájában III.* 37–43.
Evangéliom és politika. 1939. = *Isten rostájában III.* 58–65.
Találkozó. 1939. = *Isten rostájában III.* 75–77.
A prédikátor. 1939. = *Isten rostájában III.* 489–495.
Isten pártjára állva a magunk dolgát végezzük. 1939. = *Isten rostájában III.* 5–11.
A mi küldetésünk. 1940. = *Isten rostájában III.* 66–74.
A pásztor. 1940. = *Isten rostájában III.* 496–503.
A theologus diák. 1941. = *Korbán II.* 20–25.
A pap. 1942. = *Korbán II.* 118–127.

7.2. Egyháztörténet

Mi a reformáció? = *Az emberélet útjának felén.* 62–66.
Harangszó. 1927. = *A Tháborhegy ormán.* 92–98.
A protestantizmus legfőbb kérdése. 1926. = *Alfa és Omega II.* 48–52. és *Legyen világosság I.* 403–411.
A reformáció hármassága. 1928. = *Alfa és Omega II.* 169–172.
A budapesti egyházmegye előzményei. 1932. = *Alfa és Omega II.* 180–186.
A protestantizmus lényege és sorsa. 1934. = *Legyen világosság I.* 494–501.
Okt. 31. 1935. = *Legyen világosság I.* 502–508.
A reformáció mérlege. 1936. = *Legyen világosság I.* 509–515.
A mindenkori Kálvin-kép. 1936. = *Legyen világosság I.* 462–465.
Egyetemes papság. = *Legyen világosság II.* 520–524.
Határkőnél. 1941. = *Korbán II.* 167–172.
Az Ige a mi örökségünk. 1942. = *Korbán II.* 212–217.
A reformáció mai tanításai. 1952. = *Válogatott írások.* 246–249.

7.3. Teológusokról

- Dr. Bartók György mint theologus.* 1908. = *A Tháborhegy ormán.* 9–44.
Mott János. = *Az emberélet útjának felén.* 85–89.
Kenessey Béla. 1918. = *Az emberélet útjának felén.* 236–238.
Nagy Károly erdélyi ref. püspök. RSZ 1918. 5. sz.
Dr. Révész Imre. RSZ 1920. 10. sz.
Kuyper Ábrahám. = *A Tháborhegy ormán.* 122–125.
Prohászka. = *A Tháborhegy ormán.* 126–128.
A lélek embere (Prohászka). = *Isten rostájában* III. 97–116.
A Zoványi-ügyhöz. = *Az emberélet útjának felén.* 116–122.
Nagy Károly. 1926. = *Legyen világosság* I. 433–438.
A pap literátor. Emlékezés Szász Károlyról. 1929. = *Alfa és Omega* II. 90–99.
Szenczi Molnár Albert. = *Legyen világosság* III. 174–177.
Baltazár Dezső. 1936. RefÉ 1936. III. sz.
A mindenkori Kálvin-kép. 1936. = *Legyen világosság* I. 462–465.
Kálvin helye a szellemvilágban. 1936. = *Legyen világosság* I. 466–470.
Az egykönyvű ember. = *Legyen világosság* I. 479–486.
Az Intitúció. 1936. = *Legyen világosság* I. 491–493.
Luther. = *Legyen világosság* I. 487–490.
Két nagy világtanító. = *Legyen világosság* III. 15–20.
Dr. Kecskeméthy István. = *Legyen világosság* III. 466–471.
Niebergall. = *Legyen világosság* III. 472–474.
Károli Gáspár műve. 1940. = *Isten rostájában* III. 84–89.
Gróf Mailáth Gusztáv. 1940. = *Isten rostájában* II. 450–454.
Kapi Béla. 1941. = *Korbán* II. 82–87.

7.4. Teológiai, filozófiai esszék

- Kicsoda az ember?* 1918. = *A Tháborhegy ormán.* 44–69.
A Mülói Vénusz karja. = *A Tháborhegy ormán.* 70–75.
Optimizmus és pesszimizmus. = *A Tháborhegy ormán.* 76–84.
Az élet oszlopai. = *A Tháborhegy ormán.* 85–91.
Fájdalom és vigasztalás. = *A Tháborhegy ormán.* 107–110.
A bizalom. = *A Tháborhegy ormán.* 150–156.
A barátság. = *Alfa és Omega* II. 68–69.
Pál Athénben. 1928. = *Isten rostájában* III. 427–473.
Univerzalizmus. 1930. = *Legyen világosság* III. 526–530.
Az individualizmus születése és halála. 1930. = *Legyen világosság* III. 534.
Békesség. 1931. = *Legyen világosság* III. 535–538.
Az élet ritmusa. 1931. = *Alfa és Omega* II. 70–73.
Háború és béke. 1931. = *Alfa és Omega* II. 247–251.
Sisyphus köve. 1931. = *Alfa és Omega* II. 282–288.
Mitől féljünk és mitől ne? 1932. = *Alfa és Omega* II. 157–164.
Törvényadó szükség. 1933. = *Legyen világosság* II. 500–503.
Élet és halál. 1933. = *Legyen világosság* III. 491–500.
Utak. = *Legyen világosság* III. 516–525.
A hűség. 1935. = *Legyen világosság* III. 483–490.
Vallás, egyház, társadalom. 1936. = *Legyen világosság* I. 414–432.
Mennyit ér az ember? = *Legyen világosság* II. 458–463.
A nagy emberek haszna. = *Legyen világosság* II. 485–493.
A csend. = *Legyen világosság* II. 494–499.
Hol van az ember? 1937. = *Legyen világosság* II. 505–512.

Az engedelmesség. = *Legyen világosság* II. 513–517.
Komolyság. = *Legyen világosság* III. 307–311.
Az emberiség lelkiismerete. = *Legyen világosság* III. 312–316.
A felelősség. 1937. = *Isten rostájában* II. 350–359.
Sors és bűn. 1938. = *Isten rostájában* II. 309–314.
A keresztt. 1938. = *Isten rostájában* II. 360–367.
Lenni és látszani. 1938. = *Isten rostájában* II. 378–386.
Mire való a theologia. 1939. = *Isten rostájában* III. 550–558.
Hit és világnézet. 1939. = *Isten rostájában* III. 559–567.
Gondolat és élet. 1939. = *Isten rostájában* III. 481–488.
Tudomány és nemzetiség. 1939. = *Isten rostájában* III. 152–159.
A böjtt. 1939. = *Isten rostájában* II. 368–377.
A szent igazság. 1940. = *Isten rostájában* III. 477–480.
A felejtés. 1940. = *Isten rostájában* II. 344–349.
A látszat és a játék. 1940. = *Isten rostájában* III. 117–123.
A játék. 1940. = *Isten rostájában* III. 124–132.
Világnézet. 1940. = *Korbán* II. 325–342.
A minőség becsvágya. 1941. = *Korbán* II. 244–251.
A gazdag ráadás. 1941. = *Korbán* II. 349–354.
A négy kerék. 1941. = *Korbán* II. 381–392.
A szellem uralma. 1942. = *Korbán* II. 400–405.
Az evangéliumi szabadság. 1948. = *Válogatott írások.* 150–153.

7.5. Esztétika, művészet

Színésznők részletekben, mint művészeti probléma. EL 1902. 15. sz.
Aisthesis. Három széptani kérdés. Kvár 1903.
Érzékiség a művészetben. EL 1903. 10. sz.
Mefisztó és Lucifer. EL 1903. 10. sz.
Vallás és művészet. ErdPL 1904. 32–33. sz.
Schopenhauer személye. ErdPL 1906. 47–51. sz.
Schopenhauer Aesthetikája. Kvár 1907.
Műalkotás és műélvezet. Székkfoglaló a Kisfaludy Társaságban. Bp. 1924.
A beszéd lefotografálása. = *A Tháborhegy ormán.* 147–149.
A Kossuth-szobor. = *Alfa és Omega* II. 126–129.
Nemzeti Színház és nemzeti szellem. 1936. = *Legyen világosság* III. 55–62.
Hubay Jenő. 1937. = *Legyen Világosság* III. 178–186.
Zenehercegnő és három nénje. 1939. = *Isten rostájában* III. 133–141.
Tormay Cécile. 1940. = *Isten rostájában* III. 184–191.
Angyal a paizson. = *Isten rostájában* III. 198–202.
Balló Ede. 1940. = *Isten rostájában* III. 203–205.
A könyvesek. 1941. = *Korbán* II. 323–324.
A szépség és az egység pálcája. 1941. = *Korbán* II. 343–345.
Vallás és művészet. 1941. = *Korbán* II. 355–360.
Nyomkeresés. 1941. = *Korbán* II. 373–376.
Balázs Árpád. 1941. = *Korbán* II. 377–380.
Forradalmak a szó birodalmában. 1942. = *Korbán* II. 393–399.
Erdély szerepe a magyar kultúrában. 1942. = *Korbán* II. 310–314.
A magyar könyv. 1942. = *Korbán* II. 406–410.

7.6. Szépirodalom

Vajda János festő költészete. EL 1903. 10. sz.

A láthatatlan ember. 1923. = *Az emberélet útjának felén.* 239–241. és *Isten rostájában* III. 93–96.

Madách pesszimizmusa. PSZ 1924. XXXIII. sz.

Áprily Lajos. = *Az emberélet útjának felén.* 263–265.

Jókai Mór. PSZ 1925. XXXIV. sz.

Ady vallásossága. = *A Tháborhegy ormán.* 129–131.

Irodalmi schizma. = *A Tháborhegy ormán.* 132–135.

Mi minden van egy versben. = *A Tháborhegy ormán.* 136–138.

Tompa Mihály. = *Alfa és Omega* II. 77–89.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság programja. 1928. = *Legyen világosság* III. 71–79.

Erdélyi irodalom. 1928. = *Legyen világosság* III. 83–85.

Az ókécскеi Szabolcska ünnep. 1928. = *Legyen világosság* III. 86–89.

A pap literátor. 1929. = *Alfa és Omega* II. 90–99.

Emlékezés Vargha Gyuláról. 1929. = *Alfa és Omega* II. 124–125.

Milton. 1930. = *Alfa és Omega* II. 130–148.

Baksay Sándor emlékezete. 1932. = *Alfa és Omega* II. 100–123.

Goethe és világa. 1932. = *Alfa és Omega* II. 149–156.

Németh László és az erdélyi magyarság. MSZ 1936. XXVI. sz.

Az irodalom és a művészet mint az evangéliom helyettesítője. = *Legyen világosság* III. 4–14.

Varga Gyula. = *Legyen világosság* III. 21–23.

Gyulai Pál. = *Legyen világosság* III. 24–27.

Zsinka Ferenc. = *Legyen világosság* III. 28–31.

Szó, ige, irodalom. 1936. = *Legyen világosság* III. 63–70.

Az irodalomismeret ellenmondásai. 1936. = *Legyen világosság* III. 90–113.

Protestáns irodalom. 1937. = *Legyen világosság* III. 128–131.

Arany János, a magyar lángelme. 1937. = *Isten rostájában* III. 170–178.

Erdély. = *Legyen világosság* III. 132–136.

Szabolcska Mihály. = *Legyen világosság* III. 161–170.

Ki a magyar az irodalomban. 1938. = *Isten rostájában* III. 145–151.

Szabolcska Mihály szobrának leleplezésekor. 1939. = *Isten rostájában* III. 142–144.

Szobrot Madács Imrének. = *Legyen világosság* III. 171–173.

Mit jelentett az erdélyi irodalom a magyarságnak? 1941. = *Korbán* II. 346–348.

Móricz Zsigmond. 1942. = *Korbán* II. 411–413.

Irodalomtörténeti fejek. Részletek püspöki jelentésekből. = *Korbán* II. 437–448.

Dante. 1965. = *Válogatott írások.* 338–340.

7.7. Történelmünk eseményei

Apokalypszis. Március. KvEL 1902. 19. sz.

Március 15. KvEL 1902. 20. sz. és 1903. 7. sz.

Október 6-án. ErdPL 1903. 42. sz.

Mohács. = *Tudom, kinek hittem.* Bp. 1927.

Trianon. RFigy 1930. III. sz.

Az ezeréves magyar történelem jogosult örökösei vagyunk. RefÉ 1937. IV. sz.

I. István király napja. KerCs 1938. 26. sz.

A visszacsatolt felvidék. 1938. = *Isten rostájában* III. 333–337.

A felvidék üdvözlése. 1938. = *Isten rostájában* II. 422–423.

Isten hozott. 1938. = *Isten rostájában* III. 78–80.

Megérkezés. 1938. = *Isten rostájában* II. 443–444.

Erdély hazajött. 1940. = *Isten rostájában* III. 81–83.

Erdély. = *Isten rostájában* III. 409–417.

Kolozsvár. 1940. = *Isten rostájában* III. 418–421.

Ének a partról. 1940. = *Isten rostájában* III. 422–423.
Az erdélyi kérdés. 1940. = *Korbán* II. 223–227.
Isten hozott. 1940. = *Isten rostájában* III. 380–386.
Magyar ritmus. 1941. = *Korbán* II. 228–231.
Délvidék hazatér. 1942. = *Korbán* II. 218–219.
A múlt üzen. Részletek püspöki jelentésekből. = *Korbán* II. 449–461.

7.8. Történelmünk személyiségei

Kossuth Lajos. KvEL 1902. 22. sz.
Gróf Tisza István. RSZ 1918. 38. sz.
Tisza István. Nekrolog. = *Orgonazúgás.* Bp. 1923.
Bethlen Gábor. 1929. = *Alfa és Omega* II. 259–263.
Tisza István hagyatéka. 1930. = *Alfa és Omega* II. 205–216.
Bethlen István. 1931. = *Alfa és Omega* II. 289–293.
Mátyás király hagyatéka. 1933. = *Legyen világosság* III. 114–125.
Bethlen István erdélyisége. MSZ 1934. XXII. sz.
Az örök Rákóczi. 1935. = *Legyen világosság* III. 333–340.
Magyarország kormányzója. 1937. = *Isten rostájában* III. 211–213.
Az időfeletti Széchenyi. 1937. = *Legyen világosság* III. 341–347.
István király napjának nemzeti megünneplése. 1937. = *Isten rostájában* III. 34–36.
István király. 1938. = *Isten rostájában* III. 329–332.
Kölcsey. KerCs 1938. 36. sz.
Tisza István. 1938. = *Isten rostájában* III. 224–231.
Tisza István. 1939. = *Isten rostájában* II. 218–223.
Darányi Kálmán. 1942. = *Korbán* II. 304–309.
Vitéz Horthy István. 1942. = *Korbán* II. 318–320.

7.9. Közélet

A nép. 1919. = *Az emberélet útjának felén.* 123–125.
Tűz a Mondó-hegyen. 1921. = *Az emberélet útjának felén.* 266–267.
Tisza István és a magyar tragédia. EgyÉ 1923. XIX. sz.
A magyar vallás. 1923. = *Alfa és Omega* II. 34–44.
Az erdélyi szellem. RSZ 1925. 11. sz.
Az erdélyi lélek. RSZ 1925. 51–52. sz.
Magyar bánat. Bp. 1925. és *Magyar bánat.* 1926. = *Isten rostájában* III. 214–217.
A magyar böjt. KerCs 1928. 10. sz.
A nemzet lelki egysége. 1928. = *Alfa és Omega* II. 217–234.
Nemzeti szellem, nemzeti kultúra. BpSzele 1928. I. sz.
Az örökkévaló „de”. 1930. = *Alfa és Omega* II. 44–47.
A magyar misztérium. 1930. = *Alfa és Omega* II. 235–238.
Korunk válsága. 1930. = *Alfa és Omega* II. 239–246.
A mi hitünk meggyőzi a világot. 1930. = *Legyen világosság* III. 289–292.
A magyar nép lelke. = *Alfa és Omega* II. 264–268.
A magyar lélek. 1931. = *Alfa és Omega* II. 269–273.
A székely lélek. 1931. = *Alfa és Omega* II. 274–281.
A magyar sors mérlege. RFigy 1933. VI. sz.
A nemzeti egység a református élet tükrében. RFigy 1933. VI. sz.
A Lélek korszaka. 1934. = *Legyen világosság* II. 453–457.
A magyar kálvinizmus. 1934. = *Legyen világosság* I. 516–522.
A magyar fajtnak drága ágai hullanak. RefÉ 1934. I. sz.
Mi a magyar igazság. 1934. = *Legyen világosság* III. 233–241.

Krisztus a magyar program. 1935. = *Legyen világosság* II. 439–444.
A magyar diaspora-öntudat. 1935. = *Legyen világosság* III. 215–220.
Nemzeti lét, nemzeti öntudat. 1935. = *Legyen világosság* III. 221–232.
A magyarság uralkodó kérdései. KerCs 1935. 47. sz.
Mi bennünk a székelység. 1936. = *Legyen világosság* III. 208–210.
Magyar theodicea. 1936. = *Legyen világosság* III. 323–328.
Nyugalom. 1937. = *Legyen világosság* II. 445–449.
Kié az ország? = *Legyen világosság* III. 190–196.
Egyén és nemzet. 1937. = *Legyen világosság* III. 197–207.
Tartsd meg, ami nálad van. 1937. = *Legyen világosság* I. 523–531.
A magyarnak szent nemzeté kell válnia. RefÉ 1937. IV. sz.
Református és magyar kérdések. RefÉ 1937. IV. sz.
Az egyke elleni küzdelem. LEgy 1938.
A magyar lelkiesség. LEgy 1938.
A nemzeti egység jegyében. LEgy 1938.
A magyarság örök szövetsége. KerCs 1938. 44. sz.
A magyar vér. 1938. = *Isten rostájában* III. 232–233. ●
A háromgerezdű magyarság. 1938. = *Isten rostájában* III. 234–239.
Győzelmes magyarság. 1938. = *Isten rostájában* III. 406–408.
A magyarság: Isten ügye. 1938. = *Isten rostájában* I. 386–388.
Karácsonyi ének a magyar vérről. 1938. = *Isten rostájában* III. 338–343.
Az új magyar világhelyzet. 1938. = *Isten rostájában* III. 374–377.
A legmagasabb teljesítmény. 1939. = *Isten rostájában* II. 395–399.
Hogyan szól bele a kereszténység az új magyar nacionalizmus kialakulásába? 1939. = *Isten rostájában* III. 347–350.
Asszimiláció és disszimiláció. 1939. = *Isten rostájában* III. 356–363.
Isten által magyarok. RefÉ 1939.
Mi a magyarság? 1939. = *Isten rostájában* III. 264–268.
Neonacionalizmus. = *Legyen világosság* III. 211–214.
Magyarország a vulkán oldalán épített hajlék. 1940. = *Isten rostájában* III. 378–379.
Hit és nemzet. = *Legyen világosság* III. 242–247.
A nemzeti lélek. = *Legyen világosság* III. 248–255.
A nemzeti egység lelke. = *Legyen világosság* III. 256–267.
Szellemi egység. = *Legyen világosság* III. 301–306.
Magyar sorsérzések. = *Legyen világosság* III. 329–332.
Magyar Nagypéntek. 1941. = *Korbán* II. 252–259.
Ma egy éve. 1941. = *Korbán* II. 282–291.
Az erdélyi szellem. 1941. = *Korbán* II. 361–372.
A magyarság: existencia. 1942. = *Korbán* II. 183–192.
A magyarság. = *Isten rostájában* III. 240–263.
Koreszme és kijelentés. 1942. = *Korbán* II. 195–211.
A református egyház és a nemzetnevelés. 1942. = *Korbán* II. 97–107.
Faj, nép, nemzet a magyarság szempontjából. 1942. = *Korbán* II. 292–303.
A magyar hádesz. 1946. = *Válogatott írások.* 62–64.
A magyar csoda. 1956. = *Válogatott írások.* 276–280.

7.10. Szociális kérdések

A szocializmus evangéliuma és az evangélium szocializmusa. = *Az emberélet útjának felén.* 51–61.

Mi a szabadelvűség? = *Az emberélet útjának felén.* 1924. 100–106.

Egyházunk és a munkáskérdés. 1928. = *Alfa és Omega* II. 255–258.

A kálvinizmus és a nyomor. 1929. = *Isten rostájában* III. 510–517.
A Biblia szociális tanításai. 1933. = *Legyen világosság* II. 427–433.
Gazdátlan emberek. 1934. = *Legyen világosság* II. 434–438.
A református keresztyénség szociális tanításai. 1938. = *Isten rostájában* III. 518–534.
A televény. 1939. = *Isten rostájában* III. 351–353.
Szivárvány a felhőben. 1939. = *Isten rostájában* III. 344–346.
Március és a munka. 1941. = *Korbán* II. 234–243.

Szociológia

A falu hite. 1922. = *Alfa és Omega* II. 294–298.
A magyar földművelő. = *Legyen világosság* III. 274–277.
Arccal a falu felé. = *Legyen világosság* III. 278–288.
Krisztus a modern világvárosban. 1933. = *Legyen világosság* III. 293–300.
Öngyilkos községek. 1936. = *Legyen világosság* III. 378–382.
Népöngyilkosság. 1938. = *Isten rostájában* III. 367–373.

Nőkérdés

Az igazi nőkérdés. = *Az emberélet útjának felén.* 73–79.
Az új női típus. = *Az emberélet útjának felén.* 80–84.
A divat. = *Az emberélet útjának felén.* 258–259.
A női arc dicsősége. = *Legyen világosság* II. 155–157.
Divat és egyéniség. 1941. = *Korbán* II. 10–19.
A szeretet soha el nem fogy. 1940. = *Isten rostájában* II. 341–343.

7.11. Zsidókérdés

Zsidókérdés. = *Az emberélet útjának felén.* 95–99.
Antiszemitizmus? = *Az emberélet útjának felén.* 254.
A zsidókérdés megoldása. 1936. = *Legyen világosság* III. 348–357.
A I. zsidótörvény. 1938. = *Isten rostájában* III. 290–305.
A II. zsidótörvény. 1939. = *Isten rostájában* III. 306–322.
Zsidótörvény. 1939. = *Isten rostájában* III. 323–328.
Zsidókérdés az egyházban. 1939. = *Isten rostájában* I. 205–213.
Az 1941: XV. tc. 1941. = *Korbán* II. 270–281.
A zsidókérdésről. 1960. = *Válogatott írások.* 353–363.

7.12. Önvallomások

Ötven év. 1932. = *Legyen világosság* I. 459–461.
A régi Bánffyhunyard. 1937. = *Isten rostájában* II. 462–470.
Bánffyhunyard. = *Isten rostájában* II. 471–478.
Anyám. 1939. = *Isten rostájában* II. 447–449.
A jó tanító. 1940. = *Isten rostájában* II. 460–461.
Magyar Atlantisz. = *Isten rostájában* II. 455–459.
Magamról. 1944.
Emlékezéseim. Bp. 1992.